

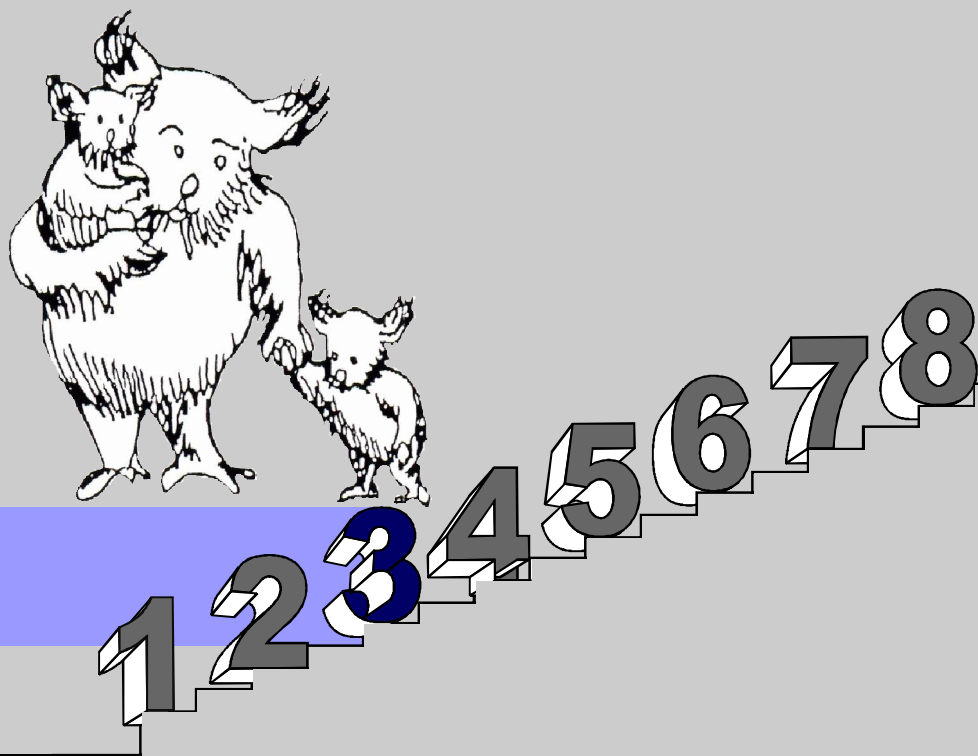
Маленькі сходинки

Програма раннього втручання
для дітей із затримкою розвитку

Книга 3. Навички спілкування

Мойра Пітерсі та Робін Трелоар
у співпраці зі Сью Кейнс, Діаною Утер та Ерікою Брар

Університет Маккуорі, Сідней, Австралія



Маленькі сходинки

Програма раннього втручання
для дітей із затримкою розвитку

Книга 3. Навички спілкування

Мойра Пітерсі та Робін Трелоар
у співпраці зі Сью Кернс, Діаною Утер та Ерікою Брар
Університет Маккуорі, Сідней, Австралія

Переклад з англійської здійснено інформаційними спеціалістами
МБФ "ОМНІ-Мережа для дітей"

Наукові редактори українського видання:
Т.І. Поніманська
Рівненський державний гуманітарний університет
А.А. Колупаєва
Інститут спеціальної педагогіки АПН України

Редактори:
Л. Євтушок, Т. Віговська

Верстка та оформлення:
І. Щавій

2006 р.

Published by Macquarie University,
Special Education Centre, North Ryde, NSW 2109,
Sydney, Australia

© Copyright 1989 Moira Pieterse and Robin Treloar

Міжнародний благодійний фонд "ОМНІ-Мережа для дітей" сердечно дякує за допомогу у виданні Програми "Маленькі сходинки" українською мовою авторам: Мойрі Пітерсе, Робіну Трелоар, Сью Кернс, Діані Утер та Еріці Брар.

„Маленькі сходинки” - це програма раннього втручання для стимуляції дітей із затримкою розвитку від народження до 4-річного віку. „Маленькі сходинки” насамперед призначені для батьків дітей з розумовим відставанням. Вони містять практичні поради щодо навчання дітей у домашніх умовах. Основним постулатом цієї програми є те, що батьки - це найкращі вчителі для своєї дитини. Ця програма також може використовуватися педагогами, лікарями і студентами.

Рекомендовано до видання:
Вченою Радою Інституту спеціальної педагогіки АПН України
(протокол №від 12.05.2005 р.);
Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №10 від 27.05.2005 р.)

Міжнародний благодійний фонд "ОМНІ-Мережа для дітей"
Адреса фонду:

Україна: 33300, м. Рівне, вул. 16 Липня, 36.
Тел/факс: (0362) 62-34-47. E-mail: omni-rivne@bdp.rovno.ua

<http://ibis-birthdefects.org/start/ukrainian/unetomni.htm>

КНИГА 3

Розділ 1

Навчання мовлення.....	5
------------------------	---

Розділ 2

Навчання мовлення в довербальний період.....	17
Контрольна таблиця 2.1. Навички концентрації уваги 1.....	19
Контрольна таблиця 2.2. Навички концентрації уваги 2.....	19
Контрольна таблиця 2.3. Навички дотримання черги висловлювання.....	25
Контрольна таблиця 2.4. Імітування.....	29
Контрольна таблиця 2.5. Використання дитиною навичок спілкування довербального періоду.....	35

Розділ 3

Навчання мовлення у вербальний період.....	42
Контрольна таблиця 3.1. Рівень опанування мовою: уміння використовувати окремі слова.....	70
Контрольна таблиця 3.2. Рівень опанування мовою: словосполучення.....	73
Контрольна таблиця 3.3. Уміння виражати думки: окремими словами.....	75
Контрольна таблиця 3.4. Уміння виражати думки: словосполученнями з 2-х слів.....	76
Контрольна таблиця 3.5. Уміння виражати думки: словосполученнями з 3-х і більше слів.....	78
Контрольна таблиця 3.6. Граматичні особливості.....	80

РОЗДІЛ 1

НАВЧАННЯ МОВЛЕННЯ



Потреба у спілкуванні з іншими є однією з основних потреб людини, тому, напевне, жодному з батьків не потрібно пояснювати, наскільки необхідним для їхньої дитини є опанування комунікативними навичками. Для малюка, який розвивається за „особливим” графіком, спроможність виражати свої потреби і бажання, просити про допомогу і брати участь у спілкуванні відкриває досить широкі можливості. Дитина отримує змогу частково впливати на навколишній світ та краще пізнавати його.

Не зважаючи на всебічне визнання важливості комунікації, підходи до навчання дітей навичкам спілкування розробляються в педагогіці набагато повільніше у порівнянні з навчанням інших видів діяльності. І це досить легко зрозуміти. Можна взяти дитину за руку і скерувати її руку з ложкою до рота або ж допомогти намалювати коло чи вказати на потрібну картинку, але ви фізично не в змозі спонукати її заговорити. Існують програми, що базуються на ретельно структурованих методах модифікації поведінки дитини. З їхньою допомогою можна успішно навчити дитину вимовляти слова під час заняття, проте вони не в силі навчити малюка повноцінного спілкування в повсякденному житті.

Упродовж останніх трьох десятиліть учені почали розглядати проблему спілкування значно ширше. На даний час розроблені методики, що беруть до уваги потребу дитини у спілкуванні та взаємодії з оточенням і предметами. Тепер ми чітко розуміємо, що навчання мови і мовлення повинно стати невід’ємною складовою частиною повсякденного життя дитини, починаючи з перших тижнів після народження. Ми знаємо, що дорослі, котрі усвідомлюють, що саме включає поняття „спілкування”, а також стежать за кожним непевним кроком малюка і готові до наступного кроку, можуть надати малюкові неоціненну допомогу в процесі оволодіння мистецтвом спілкування. Як би дивно це не виглядало, але вчені-педагоги прийшли до такого висновку саме спостерігаючи за тим, як батьки взаємодіють зі своїми малюками - крихітками і старшими дітьми.

У третій книзі ми пропонуємо відповіді на деякі з основних питань розвитку навичок спілкування та розповідаємо про підхід, що допоможе вам набути практичних навичок для стимуляції вашої дитини до спілкування і взаємодії з оточенням. Ми подамо вам віхи нормального мовленнєвого розвитку, покажемо, як саме оцінювати поточні мовленнєві здібності малюка та поговоримо про те, чому і коли має навчатися дитина.

ЩО ВКЛЮЧАЄ У СЕБЕ ПОНЯТТЯ „СПІЛКУВАННЯ” І ЯК ЙОМУ НАВЧАТИ

Мовлення - це процес, що включає в себе набагато ширше, ніж просто говоріння. Є багато людей, які не можуть говорити, проте успішно спілкуються за допомогою мови жестів. У той же час є багато людей, котрі можуть розмовляти, але

у спілкуванні є досить слабкими! Разом з говорінням, володіння мовою передбачає:

- Сприйняття на слух і розуміння
- Реакцію на мовлення оточення
- Уміння дотримуватися черги висловлювання в розмові з іншими

Ці навички вже можна оцінити у немовлят і малюків, які ще досить далеко від уміння розмовляти. Із розвитком мовлення дитина набуває:

- Здатності задовольняти за допомогою спілкування низку своїх потреб - соціальних, емоційних, матеріальних.
- Здатності виражати свої бажання й наміри спочатку жестами, потім словами, а згодом словосполученнями.
- Здатності виражати відтінки бажань (тобто виражати їх більш чітко), використовуючи граматичні форми - правильний порядок слів, форми множини, граматичні часи тощо.
- Здатності відтворювати широкий спектр звуків, розробляти артикуляцію.
- Здатності розпочинати і підтримувати розмову - в обох випадках очікувати реакції співрозмовників та самостійно реагувати на їх слова. Ця здатність включає вміння сприймати на слух, розуміти, реагувати та дотримуватися черги висловлювання - навички, про які вже згадувалося.

Можливо, усе вищезгадане видається дещо складним, та це ж дійсно складно! Більшість дітей у змозі самостійно розібратися із мовними труднощами, але це не відбувається автоматично. Це відбувається через те, що батьки - свідомо чи несвідомо - пристосовують свою мову до рівня розвитку та можливостей дитини і своєю реакцією на мовлення дитини показують їй, як винагороджуються її спроби вступити у контакт.

Коли дитина має певне відхилення у розвитку, що утруднює для неї опанування навичками спілкування, батькам та педагогам потрібно бути більш зваженими в їхньому підході до вирішення цього завдання, пильно стежити за процесом навчання дитини та продумувати наступні кроки в навчанні. Для батьків важливо чітко усвідомлювати, які саме види діяльності, ігри та ситуації допоможуть залучити дитину до спілкування, і як їхнє власне мовлення та увага до слів дитини сприяють її навчанню мовлення. Тут є багато над чим подумати, багато потрібно тримати в голові, проте більшість батьків, з якими доводилося працювати в Центрі Маккоурі, запевнили нас, що з часом подібний спосіб мислення став для них цілком природним. Як ми вже згадували, методики навчання мовлення базуються на прийомах, в основі яких лежить взаємодія батьків із дітьми. Більшість з того, що ви прочитаєте у наступних розділах, може здатися вам дуже знайомим або навіть загальноприйнятим.

ЧИ ЗМОЖЕ МОЯ ДИТИНА НАВЧИТИСЯ ГОВОРИТИ ?

Більшість малюків, включаючи дітей з серйозними відхиленнями у розумовому розвитку, можуть навчитися говорити. У тих небагатьох випадках, коли дитина не

здатна навчитися говорити, навчають мовної системи знаків та жестів.

Якщо ваша дитина іще немовля, то у вас є досить багато часу, щоб зрозуміти, чи стане йому в пригоді мова жестів. Описаний у Розділі 2 підхід до навчання мовлення в довербальний період забезпечує хорошу основу як для опанування усним мовленням, так і для засвоєння мови жестів.

ЯК НАВЧАЮТЬ МОВЛЕННЯ ЗА ПРОГРАМОЮ ЦЕНТРА МАККУОРІ ?

Заняття з розвитку навичок спілкування в Центрі Синдрому Дауна Університету Маккуорі побудовані на основі програми „ГОВОРИ” - „Навчай мові з раннього віку”

Програма „ГОВОРИ” була розроблена з метою практичного втілення сучасних теорій розвитку навичок спілкування під час занять з дітьми із помірним і важким відставанням у розумовому розвитку. Основними особливостями програми „ГОВОРИ” є:

- З самого раннього дитинства дітей заохочують уважно слухати інших, дотримуватися черги висловлювання та наслідувати низку звуків і жестів.

- Ще до того, як діти почнуть говорити, їм показують, що вони можуть використовувати звуки і жести для задоволення багатьох своїх потреб.

- Коли дитина починає говорити, перед нею одночасно стоять завдання, що охоплюють різні аспекти опанування мовлення - продовжується розпочата раніше робота з дотримання черги висловлювання та використання мовлення у різних комунікативних ситуаціях, розпочинається вивчення слів, що належать до різних частин мови, та поступово вводяться базові правила граматики.

- Схема розвитку сприйняття і розуміння дитиною мовлення подана у контрольних таблицях *Сприйняття Мовлення* із Переліку необхідних навичок (книга 8).

- Навчання проходить у невимушеному „природному” оточенні із використанням матеріалів та видів діяльності, цікавих для дитини. Завданням учителя є зробити процес опанування мовленням захоплюючим та відповідним рівню розвитку дитини, щоб їй хотілося спілкуватися.

У цьому і наступних розділах ми поговоримо про найважливіші особливості та принципи програми „ГОВОРИ” та про те, як ефективно використовувати їх удома. Ми спробуємо заохотити Вас до глибшого вивчення проблеми розвитку навичок спілкування завдяки додатковій літературі, а можливо, ви захочете безпосередньо звернутися до програми „ГОВОРИ”.

ДО ТОГО, ЯК РОЗПОЧАТИ

Так само, як і в інших областях розвитку, до того, як розпочати навчання спілкування, необхідно провести тестування дитини. Проте, оскільки ми зацікавлені у спонтанній взаємодії дитини з іншими людьми та об'єктами, що її оточують, „формальне” тестування, під час якого дитину просять виконувати точні вказівки, у цьому випадку неприйнятне.

У наступних розділах ви знайдете серію перевірочних таблиць. Їх потрібно заповнювати на основі спостережень за розвитком вашої дитини під час її звичайної щоденної активності. Якщо дитина вже говорить, ми пропонуємо колекціонувати зразки її мовлення, записуючи усі її спроби розпочати та підтримувати спілкування, а також умови, за яких вони мали місце протягом дня.

Разом з перевірочною таблицею ви знайдете поради щодо того, де розпочати навчання.

Пам'ятайте, що вам швидше за все доведеться працювати над вирішенням декількох різних завдань одночасно, тому доцільно опрацювати всі перевірочні таблиці, за якими можна тестувати вашого малюка, ще до початку занять.

Разом із перевірочними таблицями прогляньте покажчик етапів нормального розвитку дитини, наведений у цьому розділі. Необхідно чітко розуміти, що те, що ваша дитина може робити, і те, чому потрібно навчитися, важливіше за те, що може робити звичайна дитина відповідного віку. Проте досить корисно час від часу поглянути на розвиток дитини в ширшому ракурсі та оцінити її успіхи відповідно до критеріїв нормального розвитку.

ЧОГО НАВЧАТИ

У загальних рисах ми вже познайомили вас із деякими навичками, якими дитині потрібно оволодіти для повноцінного спілкування. Давайте розглянемо ці навички детальніше:

Дитина, яка ще не говорить.

У залежності від результатів тестування за контрольними таблицями можна вибрати декілька цільових завдань з однієї або кількох областей, наведених нижче.

Концентрація уваги та ігрові навички.

Малюки можуть брати участь у „розмовах“ задовго до того, як самі зможуть вимовляти слова. Для цього їм потрібно навчитися звертати увагу на дії оточення та разом з ними зосереджуватися на об'єктах під час гри. Зростаючи, діти використовують ігрові навички для дослідження навколишнього світу і таким чином відкривають для себе речі, про які хочуть „поспілкуватися“ з іншими.

Дотримання черги висловлювання.

Спілкування - це двосторонній процес, що разом з говорінням включає слухання та очікування. Грудний вік та раннє дитинство - ідеальний час для малюка вчитися дотримуватися черги у вимові звуків, діях та простих іграх. Старшим дітям, котрі ще не навчилися говорити, також надзвичайно корисно практикуватися у дотриманні черги висловлювання.

Наслідування.

Наслідування відіграє значну роль у засвоєнні нових звуків - саме тих, з яких згодом складатимуться слова. Більшість немовлят полюбляють наслідувати оточуючих. Було помічено, що немовлята вже через декілька днів після

народження намагаються імітувати вираз обличчя матері. Не потрібно обмежуватися лише наслідуванням звуків - доцільно імітувати дії та рухи.

Використання звуків та жестів з різною метою.

У першу чергу дітям потрібно усвідомити, що за допомогою звуків та жестів, якими вони володіють, можна впливати на поведінку оточуючих та певною мірою здійснювати контроль над тим, що відбувається навколо них. Звуки та жести можна використовувати для привітання чи прощання; до того ж вони стануть у пригоді, коли треба попросити речі, до яких важко дотягнутися самостійно або покликати на допомогу, поділитися новинами, відмовитися від небажаної страви, іграшок та заходів тощо.

Розуміння.

Діти, які ще не говорять, можуть навчитися розуміти слова, що описують людей, різноманітні об'єкти, дії та події навколишнього світу.

Дитина, яка вже вмiє говорити.

Усі навички, описані вище, залишаються важливими і для дитини, яка починає розмовляти. Тепер дитина вчиться дотримуватися черги не лише у відтворенні звуків та здійсненні дій, але й під час вимови слів. Наслідування залишається основним джерелом поповнення словникового запасу. Для задоволення різноманітних соціальних, емоційних та матеріальних потреб дитина поступово починає надавати перевагу словам над звуками та жестами. На цьому етапі розвитку стають значущими деякі додаткові види навичок.

Вираження різних видів значень.

Для оволодіння мовленням дитині потрібно дещо більше, ніж просто великий словниковий запас. Звичайно, нам хочеться, щоб вона вивчила якомога більше слів, проте ми маємо переконатися, що ці слова дозволять їй висловитися на найрізноманітніші теми. Наприклад, дитина може оперувати 50 словами, але якщо це лише іменники (машина, м'яч, будинок, тато, яблуко тощо), то малюк не зможе повідомити, що ці речі роблять, де перебувають, або ж просто описати їх. Ці слова також неможливо об'єднати у змістовні фрази. У Розділі 3 ми детально розглянемо всі види слів, які малюк повинен опанувати.

Використання граматичних форм.

До певного часу дитина може висловити свою думку незважаючи на граматику. Отже, немає потреби особливо робити наголос на граматиці доки дитина не навчиться як слід говорити. Проте, якщо вже можна висувати вимоги, щоб мова дитини якомога більше наближалася до мови оточення, і в дитини поступово виникає потреба виражати різні відтінки значень, малюк потребуватиме навичок граматики.

Вимова.

Артикуляція або вимова є проблемою для багатьох дітей із затримкою розумового розвитку, навіть у випадках, коли інші навички спілкування досить добре розвинуті. Цю проблему ми розглянемо в кінці даного розділу.

Уміння спонукати до спілкування та підтримувати розмову.

Добре розвинені навички спілкування передбачають баланс між умінням зав'язати розмову та реагувати на запити співрозмовників. Зазвичай діти, що повною мірою оволоділи навичками дотримання черги висловлювання, легко досягають цього балансу без будь-якого спеціального тренування. Але інколи цієї рівноваги важко досягнути природним шляхом. Інколи ця рівновага не розвивається сама собою. Деякі діти можуть без упину говорити про те, що їх цікавить, і абсолютно не звертати уваги на те, що говорить оточення. Є діти, які підтримують розмову лише у випадку, коли до них звертаються і надзвичайно рідко самі виступають ініціаторами спілкування. Жодна з цих крайнощів не сприяє повноцінному спілкуванню, тому відновлення балансу комунікації стає важливим напрямком цілеспрямованого навчання.

Таблиця 1.1. Основні принципи навчання мовлення.

- Давайте дитині час на відповідь. Слухайте її.
- Розмовляйте з дитиною про речі, які її цікавлять.
- Плануйте різні види діяльності. Під час занять зосереджуйте увагу дитини на конкретних завданнях.
- Підбадьорюйте дитину так, щоб це виглядало невимушено, заохочуйте самою розмовою.

ЯК НАВЧАТИ

Можливо, список того, чого ви маєте навчити дитину, дещо збентежив чи навіть налякав вас, та ви полегшено зітхнете, почувши, що багатьма з цих навичок малюк може оволодівати одночасно - за тієї умови, що ви будете чітко усвідомлювати, яких результатів прагнете досягнути.

Крім того, більшість занять з розвитку мовлення можуть і повинні бути частиною звичайної щоденної діяльності, невимушеним продовженням ваших ігор та догляду за дитиною. Ви помітите, що на певних етапах розвитку вашої дитини буде доцільно виділити час для спеціальних занять, під час яких ви зможете сконцентруватися на поставлених завданнях і цілях, але для вашої дитини ці заняття також повинні бути грою. Секрет успіху полягає у плануванні. Саме планування - продумування завдань та вибір методик, які можна використати в тому чи іншому випадку забиратиме найбільше часу. Однак багато батьків переконуються, що сам процес навчання мовлення робить догляд за дитиною і навіть рутинну домашню роботу цікавішими і захоплюючими.

Про те, як саме допомогти дитині оволодіти навичками спілкування, ми детально розповімо у наступних розділах. А зараз розглянемо основні принципи

ефективного навчання мовлення:

Очікуйте відповіді від своєї дитини.

Незалежно від того, чи ваша дитина ще немовля, що тільки починає дивитися вам у лице, чи дошкільник, який вже вчиться поєднувати окремі слова у фрази, завжди намагайтеся своєю поведінкою показати ваше переконання в тому, що малюк зможе дати відповідь. Дайте йому час. Доки увага ще достатньо не переключилася на щось інше, чекайте на його відповідь.

Давайте йому час та можливість самому розпочати взаємодію з вами. Якщо ви весь час говорите та постійно берете ініціативу у свої руки, то ваша дитина просто не матиме змоги усвідомити свою роль у процесі спілкування.

Звичайно, дуже важливо розмовляти з дитиною, але при цьому виступати учасником двостороннього процесу спілкування, навіть у випадку, коли малюк може відповісти вам лише поглядом та (уважним слуханням) зверненою увагою. Робіть у розмові паузи, щоб відчутти його реакцію. Чекайте. Дайте йому час. Упевнено очікуйте, що він приєднається до розмови - і він неодмінно відповість!

Розмовляйте про те, що цікавить вашу дитину.

З новонародженою крихіткою можна розмовляти про що завгодно. Мовчазним батькам буває складно призвичаїтись розмовляти з немовлям, яке вочевидь майже не реагує на звертання (причому досить велика кількість батьків відчуває щось подібне). У цьому випадку можна порадити для початку просто описувати те, що ви робите. Як би там не було, саме ви є головним об'єктом уваги малюка.

Коли дитина навчиться концентрувати увагу на об'єктах та рухах навколо себе, напрям її погляду або вибір певної іграшки слугуватимуть вам підказкою для теми розмови.

Із зростанням активності і зацікавленості дитини у грі постійно зростає діапазон можливих тем для розмови. Її уподобання підкажуть вам теми, на які вона захоче поспілкуватися. Ще до того, як вона навчиться говорити, можна навчити її розрізняти назви речей, які їй подобаються. І саме ці речі стануть чудовим джерелом для вибору слів, яких ви будете навчати малюка.

Але не обмежуйтеся лише називанням предметів. Розмовляйте з дитиною про рухи, дії, якість предметів, кольори та звуки.

Допоможіть активній дитині навчитися концентрувати увагу.

У маленьких дітей часто спостерігається тенденція до раптового „перескакування“ уваги з одного предмета на інший. Тому, якщо ви будете покладатися лише на ініціативу дитини, вам буде важко звернути її увагу на значення або форму слів, які потрібно вивчити. Звичайно ж, вам хочеться, щоб теми занять впливали з її інтересів.

Цю проблему можна вирішити, якщо щодня виділяти певний час для гри у спеціально відведеному місці з обмеженим вибором іграшок і видів можливої діяльності. Вибирайте ті іграшки і види діяльності, яким малюк надає перевагу і на певний час вилучіть усе, що може відволікати увагу. Можете залишити елемент вибору та запропонувати малюку декілька способів гри, спрямованої на виконання одного завдання. Наприклад, ви хочете, щоб малюк вивчив слово „м'яч“. Для цього

ви можете розташуватися у саду з набором м'ячів різного розміру і кольору. М'ячики можна катати, кидати об землю, щоб вони підскакували, підкидати, метати, ховати і шукати. Малюк сам вибирає, з яким м'ячиком і у що він буде гратися, але в той самий час ви утримуєте його увагу на предметі, який ви вибрали для навчання, і на його назві.

Невимушено підбадьорюйте дитину під час спілкування.

Уникайте фраз типу „Молодець!“ або „Гарно говориш!“. Ніхто так не каже під час звичайної розмови. Краще у відповідь покажіть дитині, що ви зрозуміли його слова або вчинки. Якщо ваш малюк поки тільки булькоче, усміхайтесь та відповідайте йому тими самими звуками. Якщо він пропонує вам іграшку (що саме по собі - надзвичайно важливий жест заохочення до спілкування), приділіть особливу увагу цій іграшці під час гри. Якщо малюк про щось вас попросить, по можливості дайте йому цю річ, а якщо йому не можна з нею гратися, поясніть, що ви зрозуміли його прохання, хоча і не можете його виконати.

Подібне невимушене заохочення, яке має місце безпосередньо під час розмови, переконує дитину у значимості і результативності її спроб розпочати спілкування. Заохочення також можна використовувати, щоб продемонструвати малюку, як саме він може поліпшити навички спілкування без будь-якого примусу:

Томмі: Хочу м'яч!

Мама: Ти хочеш м'яч? Ось він. Ти можеш кинути м'яч.

Томмі: Кинути м'яч.

Мама: Кинь м'яч! Ось він летить!

Томмі: Хочу м'яч! Хочу м'яч!

Томмі: Добре. Мама кидає м'яч.

ПОСЛІДОВНІСТЬ НОРМАЛЬНОГО МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ

Для мовленнєвого розвитку, як і для всіх інших областей розвитку, важливіше те, що вже вміє робити ваша дитина та до якого наступного кроку у навчанні вона готова, ніж те, що вміє робити середньостатистична дитина відповідного віку. Проте батькам корисно мати уявлення про послідовність нормального розвитку, а тому далі подано ключові моменти мовленнєвого розвитку дитини, починаючи з народження до 4-х річного віку.

У процесі оволодіння мовленням діапазон „норми“ розвитку є досить широким. Багато дітей не говорять жодного слова до двох років, але в подальшому їхнє мовлення розвивається успішно і вони перетворюються на балакучих співрозмовників. Тому подану послідовність не слід сприймати як безумовний взірць. Пам'ятайте, що послідовність етапів розвитку важливіша за наведені вікові рамки:

Від 0 до 3 місяців.

- Спочатку немовля артикулює лише тоді, коли кричить, але поступово починає видавати певні звуки не тільки під час плачу. Ви почуєте воркування та слабкі гортанні звуки. Потім малюк спробує вимовляти голосні звуки - спочатку лише один. Ближче до тримісячного віку починає сміятися.

- Одночасно з опануванням вимови нових звуків, не пов'язаних із плачем, починає реагувати на мовлення оточення. Спочатку реакція на звертання виражається у вигляді міміки обличчя або рухів тіла. Згодом дитина відповідає м'якими звуками.

Від 3 до 6 місяців.

- На цьому етапі розвитку немовля може казати 2 різні голосні звуки та булькотіти на самоті.
- Починає поєднувати приголосний і голосний звуки, вимовляючи щось на зразок „ба” або „да”.
- Тепер, щоб виразити різні почуття, немовля видає різні звуки. Якщо воно вокалізує та робить інші жести, воно буде повторювати їх услід за дорослими. Також спробує імітувати мову дорослих за допомогою звуків, які вже вміє вимовляти.

Від 6 до 9 місяців.

- Малюк вже навчився вимовляти принаймні чотири різних звуки. Він вимовляє двоскладові „слова” побудовані із складів, що повторюються, типу „мама”, „тата”.
- Вимовляючи звуки або виконуючи певні дії, уже може дотримуватися черги з дорослими.
- Кричить, щоб привернути до себе увагу, та плаче або голосно заперечує, коли хтось робить щось, що йому не до вподоби.
- Посміхається та щось вокалізує, вітаючи знайому людину.
- Розвиваються навички до наслідування: може повторювати дії, наприклад, плескати у долоні або махати рукою на прощання. Здатен імітувати звуки, якими вже оволодів, коли хтось промовляє їх, звертаючись до нього.

Від 9 до 12 місяців.

- На цьому етапі малюк використовує інтонаційне забарвлення, властиві мовленню дорослих; часто першим з'являється вимогливий тон. Дитина ділиться з вами враженнями про побачене: подивиться на щось, потім переведе погляд на вас, жестикулюючи і „озвучуючи” побачене. Видає звуки, щоб розпочати спілкування з дорослими.
- Уміє копіювати міміку оточуючих: покашлювати, моргати або облизуватися, любить імітувати дії, що супроводжуються звуками, наприклад, погладжувати животик, примовляючи „ням-ням”.

Від 12 до 15 місяців.

- У цей період дитині подобається „розмовляти” жваво видає звуки і за допомогою інтонації підтримує розмову. Вона полюбить давати оточуючим різні предмети, часом „озвучуючи” свої дії. Уже користується певними звуками та жестами на знак привітання і прощання.
- Приблизно імітує слова наприклад: „моня” - означає „молоко”, „ляля” - „лялька”, „сяпа” - „шапка” тощо.
- Дитина послідовно вимовляє два слова, які досі можуть нагадувати „справжні” слова лише приблизно.

- Відповідає словом або приблизною формою слова на питання типу „Що це?“.
- Інтенаційне забарвлення мовлення стає більш різноманітним. Тепер, окрім уже відомих наполегливо-вимогливих, ви легко зможете розрізнити питальні та окличні інтонації.

Від 15 до 18 місяців.

- Уже засвоєно близько 4-6 слів, - це, як правило, назви предметів, заперечення (зазвичай частка „ні“) та слова привітання. Якщо слово дитині невідоме, вона буде „озвучувати“ його у поєднанні з жестами, що супроводжуватимуть звуки. Жести можуть бути різноманітними - дитина вказує на предмет, показує рукою „дай!“ або махає.
- Намагається підспівувати, коли звучить знайома пісня.
- Стає вправним імітатором і часто повторює головні або останні слова розмови дорослих.

Від 18 місяців до 2 років.

- На цьому етапі засвоєно вже близько 25 слів, які включають назви предметів та імена людей, слова привітання і прощання, щонайменше 2 слова, що описують дії, слово, яке означає „ще“ та заперечення „ні“.
- Малюк може повторювати фрази, що складаються з двох слів, хоча ще може не вживати їх у своєму спонтанному мовленні.
- Мовлення дитини вже принаймні на дві третини зрозуміле дорослим, які добре її знають і становлять її постійне оточення.

Від 2 до 3 років.

- Протягом цього періоду дитина поступово поповнює свій словниковий запас. У віці 2,5 років її словник нараховує щонайменше 50 слів, а до 3 років він збільшується як мінімум до 200.
- На початку третього року життя малюк учиться будувати фрази із двох слів. До кінця року він уже зможе використовувати у своєму мовленні декілька фраз, що складатимуться з трьох слів.
- Дитина добре обізнана з правилами дотримання черги висловлювання під час розмови. У віці двох років під час розмови вимовляє головним чином окремі слова, але поступово починає вживати дедалі більше фраз, і, нарешті, у змозі підтримувати досить змістовну розмову на одну тему, використовуючи фрази, побудовані з 2-3 слів.
- Починається оволодіння граматичними навичками: використовує форми множини, закінчення відмінків іменників, прикметників та займенників (я, ми, ви, ти).
- Хоч іноді і з помилками, але вже може розповісти дитячий віршик.
- Розмовляє сам з собою під час гри і його бесіда цілком зрозуміла.

Від 4 до 5 років.

- Протягом цього періоду дедалі удосконалює своє мовлення, все частіше використовує фрази із трьох слів, згодом 80 відсотків фраз буде складатися з трьох і більше слів.

- Стає „чомучкою“, постійно задає запитання, що починаються з різноманітних питальних слів: „Де моя сумка?“, „Чому песик гавкає?“, „Хто цей хлопчик?“, „Яка з них моя?“ тощо.

- Може розповісти про події, що сталися з ним в недалекому минулому.
- Знає і на прохання охоче називає своє ім'я та прізвище.
- У змозі відповісти на велику кількість запитань, включаючи запитання про призначення тих чи інших предметів типу: „Навіщо тобі очі?“, „Для чого потрібна пічка?“.

- Дитина краще володіє своїм голосом - може шепотіти або кричати.
- Може розповісти принаймні 3 дитячі віршики та заспівати простеньку пісеньку.

- Мовлення стає більш правильним з погляду граматики - наприклад, використовує різні види займенників.

- Може повторити речення з 6 слів.
- Інтонаційне забарвлення мовлення повністю відповідає рівню дорослого.

ДИТИНА, ЯКА ПОТРЕБУЄ ОСОБЛИВОЇ УВАГИ

У випадках, коли дитина стикається з певними труднощами у вимові одного чи кількох звуків, необхідно звернутися за допомогою до спеціаліста-логопеда. У подібній ситуації батьки багато в чому можуть допомогти своїй дитині, але детальний опис процедур, необхідних для постановки артикуляції, виходить за межі проблем, розглянутих у даній публікації.

З'ясовуючи, чи спостерігається у вашого малюка затримка розвитку артикуляції чи ні, слід брати до уваги, що багато дітей, які розвиваються цілком нормально, інколи не оволодівають вимовою усіх звуків мови аж до шкільного віку. Таблиця, подана в кінці розділу, допоможе вам попередньо оцінити рівень оволодіння звуками вашої дитини. Якщо ви все ще сумніваєтесь у здібностях дитини, зверніться за професійною оцінкою. Допомога спеціалістів також рекомендована у випадку, якщо дитина вочевидь відстає від основних показників нормального розвитку, наведених вище, а застосування методик, описаних у цій книзі, не приносить позитивного результату.

Якщо ваша дитина вже відвідує логопеда, доречно обговорити з нею програму з розвитку мовлення (подібну до наведеної в нашій книзі), яку б ви хотіли застосовувати під час занять з дитиною вдома. Ви або спеціаліст-педагог можуть безпосередньо звернутися до програми „ГОВОРИ“ для більш детального ознайомлення з поданим підходом до навчання.

Таблиця 1.1.

У цій таблиці наведені лише основні орієнтири. Вона допоможе вам з'ясувати, чи потрібна повна оцінка артикуляційних навичок вашої дитини.

Вік	Примітки	Припустимі заміни
Три роки	Можливі значні коливання у вимові звуків Окрім указаних замін, може спостерігатися втрата кінцевого приголосного, наприклад: „гуля” замість „гуляти” „купа” замість „купатись”	«бівий» замість «білий» «туп» замість «суп» «туб» замість «зуб» «тіт» замість «кіт» плюс всі перераховані нижче
Чотири роки	Якщо в слові зустрічаються вказані звуки, в міру вони мають вимовлятися правильно: [б], [п], [д], [т], [ц], [г], [м], [н], [л] [с] та [з], як правило, хоча і не завжди, вимовляються правильно	«сапка» замість «шапка» «лялінка» замість «ялінка» «фубка» замість «шубка» «шашка» замість «чашка» «вука» замість «рука» «бата» замість «вата» плюс всі перераховані нижче
П'ять років	Діти цього віку повинні вимовляти більшість звуків правильно, незалежно від їхнього положення в слові. Заміни, подібні до вказаних, можуть виправитися самі по собі, без спеціальних корегуючих занять	«дебять» замість «дев'ять» «пливіт» замість «привіт»

ПІДВОДИМО ПІДСУМКИ

Перш ніж перейти до нового розділу, нам хотілося б ще раз підкреслити основні моменти у навчанні мовлення.

Мовлення не обмежується лише говорінням. Це складний процес, що включає також слухання і розуміння, дотримання черги висловлювання, уміння зав'язувати розмову і підтримувати її.

Мовлення використовується для задоволення багатьох різноманітних потреб. Дитині необхідно навчитися користуватися мовленням та одночасно оволодіти широким діапазоном висловлювань.

На заняттях з розвитку мовлення навчають не тільки безпосередньо говорити, але й слухати співрозмовника. Завжди давайте вашій дитині час на відповідь. Ваші заняття повинні будуватися на основі інтересів і уподобань дитини. Ви можете скористатися цими уподобаннями і в повсякденній діяльності, і під час спланованих ігрових занять.

Щоб заохотити дитину до спілкування, „невимушено” підбадьорюйте її під час розмови.

Перед тим, як розпочати навчання, ретельно вивчіть, що ваша дитина вже вміє робити. Розпочніть навчання з того рівня, який найкраще відповідає розвитку вашої дитини.

Навіть якщо ваша дитина вже вміє говорити, ми радимо вам прочитати Розділ 2 *Навчання мовлення в довербальний період*. Велика кількість навичок, що формуються в цей період, не втрачають свого значення і після того, як дитина навчиться розмовляти.

Сподіваємося, що заняття з розвитку мовлення принесуть задоволення і вам, і вашій дитині.

РОЗДІЛ 2

НАВЧАННЯ МОВЛЕННЮ У ДОВЕРБАЛЬНИЙ ПЕРІОД



Довербальний період - це період розвитку дитини, коли вона ще не вміє говорити (період від народження дитини до того моменту, коли вона навчиться говорити). Як правило, діти набувають великої кількості комунікативних навичок ще до того, як навчаться говорити, тобто саме протягом довербального періоду. Ці навички можуть виражатися у вимовлянні звуків або виконанні простих дій - дитина вказує пальчиком, протягує рученята або мімікою обличчя виражає свої наміри та почуття. Як уже пояснювалося в Розділі 1, уміння слухати та зосереджувати увагу на інших також є невід'ємною частиною процесу розвитку мовлення у довербальний період. Сюди ж входить уміння дотримуватися черги висловлювання, яке готує дитину до участі в розмовах. Але найважливіше те, що ще до моменту, як вона заговорить, дитина дізнається про багатофункціональність спілкування і можливість його використання для задоволення широкого кола її соціальних, емоційних та матеріальних потреб. Ще протягом цього періоду малюк може показати оточенню, що він хоче, вказуючи на предмет; вітатися та прощатися, махаючи рукою; відмовляти - хитаючи головою.

Довербальний етап спілкування - нормальний і надзвичайно важливий етап розвитку мовлення, через який проходять усі діти. Багатий і різноманітний досвід спілкування з оточенням, набутий у цей період, у подальшому є запорукою успішного та насиченого усного спілкування. Багатьом старшим дітям, які мають труднощі з оволодінням усним мовленням, доцільно додатково позайматися, щоб удосконалити навички спілкування довербального періоду.

Ваша дитина може не говорити через те, що вона ще маленька, або через те, що незважаючи на достатньо „дорослий” для усного мовлення вік, має затримку в цій сфері розвитку. В обох випадках навчальні методики для розвитку навичок спілкування будуть схожими. Запропоновані в цьому розділі прийоми навчання розроблялися з орієнтиром на маленьких дітей, проте їх досить легко можна пристосувати до інтересів дітей старшого віку.

Розглянемо 5 ключових напрямків навчання у довербальний період:

- Навчити зосереджувати увагу та реагувати на мовлення інших.
- Розвиток ігрових навичок.
- Навчити дотримуватися черги висловлювання.
- Розвиток навичок наслідування.
- Навчити користуватися навичками спілкування у повсякденному житті.

Ці напрямки навчальної діяльності багато в чому збігаються, а тому ви зможете працювати над поліпшенням навичок дитини одночасно в декількох з них. Ми радимо вам ознайомитися з усіма напрямками розвитку мовлення у довербальний період та заповнити всі контрольні таблиці, що відповідають рівню розвитку вашої дитини, ще до того, як ви чітко визначите завдання, котрі мають

реалізуватися під час ваших занять.

НАВЧАННЯ ЗОСЕРЕДЖУВАТИ УВАГУ ТА РЕАГУВАТИ НА МОВЛЕННЯ ІНШИХ

Якщо ви вже оцінили знання своєї дитини за вказівками переліку необхідних навичок (за схемою, що пояснена в Розділі 1 Книги 2), то ви повинні мати чітке уявлення про її вміння зосереджувати увагу та реагувати на мовлення і дії оточення. Якщо ви вже навіть поставили відповідні завдання для роботи у цьому напрямку, то ви вже працюєте над розвитком навичок спілкування! Якщо ж ви ще не провели оцінювання вмінь вашої дитини, але інтуїтивно заохочуєте дитину дивитися вам в обличчя і уважно слухати ваші слова, звернені до неї, спонукаєте її розглядати іграшки або виконувати прості вказівки, то ви вже вочевидь розвиваєте навички спілкування.

Ви не повинні розглядати розвиток зазначених навичок як підготовчу роботу, не пов'язану зі спілкуванням безпосередньо. Вони є частиною довготривалого процесу, який починається з першого здорового контакту між вами і вашою дитиною і триває, аж поки вона навчиться виражати усі свої думки і потреби у словесній формі. Навички концентрації уваги і реакції не втрачають своєї значущості і після того, як дитина починає говорити. Уміння зосереджуватися і реагувати на звертання продовжує формуватися і удосконалюватися у дітей протягом дошкільного періоду життя і навіть потім.

Якщо ваша дитина вже навчилася зосереджуватися на вашому обличчі та реагувати на ваше звертання, ви можете розпочати роботу над іншими напрямками розвитку мовлення і в той самий час поступово удосконалювати навички зосередження уваги та реакції, орієнтуючись на подолання ще однієї „сходинки“.

Якщо ваша дитина поки що не може концентрувати увагу, то розвиток саме цих навичок повинен стати для вас першочерговим завданням цього етапу. Вміння зосереджувати увагу є вирішальним не лише для спілкування, але й для всіх інших сфер розвитку дитини.

Контрольні таблиці 2.1 та 2.2 допоможуть вам правильно вибрати пріоритетні напрямки занять. Базуючись на ваших спостереженнях за дитиною, в міру можливості дайте відповіді на усі запитання. Оскільки маленькі діти рідко однаково легко реагують на звертання протягом усього дня, намагайтесь оцінювати дитину саме тоді, коли вона найбільш уважна, жвава і задоволена.

Якщо ви дали негативну відповідь на котресь із запитань Контрольної таблиці 2.1, - це означає, що в першу чергу необхідно навчити дитину зосереджувати увагу. (Це не означає, що ви повинні забути про всі інші сфери розвитку. На цій стадії розвитку, наприклад, навички загальної моторики також є надзвичайно важливими).

Якщо ви дали негативну відповідь на котресь із запитань Контрольної таблиці 2.2, - це означає, що розвиток уміння концентрувати увагу та реагувати на звертання залишається першочерговим напрямком навчання. Але дитина може бути підготовленою - або майже підготовленою - до занять з розвитку інших мовленнєвих навичок. Тому радимо детально розглянути й інші області розвитку дитини.

Якщо ви дали позитивну відповідь на всі запитання Контрольної таблиці 2.2, то ваша дитина вже має досить добре підґрунтя для подальшого розвитку навичок зосередження уваги і реагування та досягне успіху в інших сферах мовленнєвого розвитку.

У будь-якому випадку ми рекомендуємо вам проводити детальне оцінювання здібностей дитини на основі Переліку Вмінь, поданого у 8 книзі. Радимо розпочинати з таких груп: (Уміння слухати та зосереджувати увагу, Уміння реагувати на жести та прості вказівки, Уміння взаємодіяти з оточенням та гра). Детально ці групи вмінь розглядаються у Книгах 6 та 7, звідки ви дізнаєтесь, як оцінювати кожне вміння та як розвивати його у дитини.

Контрольна таблиця 2.1. Навички концентрації уваги 1

	Так	Ні
Ваша дитина на якусь мить затримує погляд на вашому обличчі, якщо ви звертаєтесь до неї		
Дитина спостерігає за рухами ваших очей і вуст хоча б протягом 30 сек., якщо ви розмовляєте з нею приблизно 1 хвилину.		
Звертає увагу на предмети, що підносять на відстань 30 см до її очей.		
Зміною рухів свого тіла дитина показує, що розуміє, що означає, коли ви нахилияєтесь, аби взяти її на руки або показуєте їй пляшечку.		

Контрольна таблиця 2.2. Навички концентрації уваги 2

	Так	Ні
Дитина повертає голову і очима шукає вас, коли ви її кличете.		
Сидить спокійно (на зручному стільчику) і зосереджує увагу на вас або на предметі, який їй показують, хоча б протягом 1 хвилини.		
Коли розглядає певний предмет або малюнок разом з вами, переключає увагу між предметом і вами протягом хоча б 2 хвилин і тим самим показує, що усвідомлює і предмет і вас.		
Дитина виконує прості прохання, підкріплені жестами. Наприклад, дає предмет, простягнутий до неї, зі словами „Дай!“.		
Махає рукою на знак прощання, плескає у долоні або показує інші прості жести без вашої допомоги, коли ви попросите її про це.		

СПОСОБИ РОЗВИТКУ НАВИЧОК ЗОСЕРЕДЖЕННЯ УВАГИ І РЕАГУВАННЯ

Ви можете спонукати вашу дитину зосереджувати увагу і реагувати на звертання під час ваших спільних занять. Подані нижче рекомендації головним чином розраховані на розвиток навичок спілкування у немовлят або малорухливих дітей, але їх можна легко застосовувати і під час занять з активною дитиною.

1. Розповідайте дитині про все, що ви робите в даний момент. Декілька простих фраз, що супроводжуються паузами, будуть не менш результативними,

ніж цілий потік слів. Перед тим, як продовжити розмову, покличте дитину на ім'я та почекайте, поки вона подивиться на вас.

2. Супроводжуйте розмову посмішкою і дотиком. Це посилить задоволення, яке дитина отримує від вашого обличчя і голосу.

3. Нахиліть своє обличчя до дитини, коли розмовляєте з нею. Немовлята найкраще зосереджують увагу на предметах, що перебувають на відстані 25-30см від них. Нахиліться ближче до малюка, коли змінюєте йому підгузок. Якщо ви зайняті на кухні, поставте дитячий стільчик біля себе, щоб ви могли легко підійти до дитини під час роботи. Пригорніть малюка до себе, животиком до ваших грудей, і підтримуйте за плечі так, щоб він дивився вам в обличчя. Ширина сфокусованого очима дитини простору буде поступово збільшуватися - будьте готові до цього.

4. Спрямуйте руки малюка до вашого обличчя, допомагаючи йому доторкатися і вивчати те, що він бачить. Це хороший спосіб поновити його зацікавленість, якщо малюк відволікся.

5. Залишайте дитині час на відповідь. Не засмучуйтесь, якщо малюк не дивиться на вас, не посміхається вам або не виконує ваше прохання. Маленьким дітям часто потрібен час, щоб зорганізуватися. Повторенням однієї і тієї ж вказівки типу: „Поглянь... поглянь... поглянь” знову і знову ви навряд чи допоможете дитині зосередити увагу. Якщо дитина не реагує після послідовних двох спроб привернути її увагу, спробуйте застосувати трішки інший підхід, наприклад, доторкніться до неї або змініть інтонацію.

6. Давайте дитині можливість передбачити, що відбудеться. Покличте її, коли наближаєтесь; простягніть руки, перед тим, як підняти; покажіть їй пляшечку або ложечку, перед тим, як годувати тощо. У такий спосіб ви допоможете дитині підготуватися до того, що відбувається навколо.

7. Показуйте дитині, наскільки ви задоволені (щасливі), коли вона дивиться на вас або реагує на ваші слова. Вона повинна усвідомити, що спілкування обов'язково винагороджується.

8. Відповідайте на всі звуки, які вимовляє ваша дитина, якими б випадковими чи незв'язними вони вам не здавалися б. Візьміть собі за звичку також відповідати їй звуками. Якнайчастіше повторюйте звуки, які вимовляє дитина. Це закладе добре підґрунтя для дотримання черги висловлювання в подальшому.

9. Вживайте одні і ті ж слова на позначення одних і тих же подій або дій. Якщо ви кожного разу, коли берете малюка на руки, будете казати „Йди на руки”, або перед тим, як змінити підгузок - „будемо міняти підгузок”, то хоча дитина спершу й не буде вас розуміти, ці коментарі допоможуть їй зосередити увагу на тому, що відбуватиметься.

А з часом вона зрозуміє ці висловлювання. Дитина почне запам'ятовувати значення важливих слів і в подальшому це стане основою навичок виконання простих вказівок.

10. Залучайте усіх членів сім'ї до спілкування з малюком. Вони можуть допомогти розвинути навички зосередження уваги та реакції у малюка. Особливо цінною буває допомога його старших братів і сестер. Зазвичай вони полюбляють співати малюку пісні або лоскотатися. Допоможіть дітям вловити момент, коли малюк розпочне спілкування.

11. Залишайте в полі зору дитини різноманітні предмети для „дослідження“, коли вас немає поруч. Старші брати і сестри можуть намалювати простеньку яскраву картинку із зображенням, наприклад, чийогось обличчя і повісити її над ліжечком малюка. Можна використовувати брязкальця, яскраві іграшки та предмети побуту. Якщо ваша дитина ще зовсім маленька і поки що може зосереджувати погляд лише на обмеженому відрізку простору, впевніться, що декілька іграшок перебувають достатньо близько від неї.

12. Виділяйте певний час і спостерігайте за вашим малюком для того, щоб визначити, які саме предмети він роздивляється, що його цікавить. Поміркуйте, чи можна певним чином використати ці предмети, щоб привернути його увагу до себе? Це особливо важливо у випадку зі старшою дитиною, якій важко зосереджуватися. Можливо, вам спершу доведеться увійти у світ дитини, збагнути його, а вже потім ви зможете сподіватися на те, що вона звернеться до вашого світу. Чи розпізнаєте ви намагання дитини „поспілкуватися“ з вами?

13. Налаштуйтеся на повільний, але постійний прогрес. Якщо завдання, які ви поставили перед собою, занадто об'ємні (якщо ви очікуєте одразу досягти великих результатів), ви швидко зневіритесь. Починайте з тієї сходинки, на якій зараз перебуває ваша дитина і ставте за мету помаленьку просуватися вперед щодня або щотижня. Помітити успіхи малюка буде легше, якщо ви підраховуватимете час, протягом якого дитина концентрує увагу на вас. Навіть збільшення відрізка часу від 20 до 30 секунд є досить суттєвим, хоча ви можете і не помітити його.

14. Заберіть з поля зору дитини все, що відволікає увагу.

Якщо навіть після застосування описаних прийомів, дитина не робить будь-яких відчутних успіхів в оволодінні навичками концентрації уваги і реакції, спробуйте декілька разів на день протягом коротких відрізків часу залишатися з дитиною у спокійній обстановці, без будь-яких факторів, які відволікають увагу. Виберіть тихе місце подалі від гарячкової домашньої метушні та приберіть усе, що могло б відволікати увагу дитини від вас. Але розглядайте це як тимчасовий захід. Як тільки дитина почне робити успіхи, заохочуйте її використовувати нові навички у звичному оточенні.

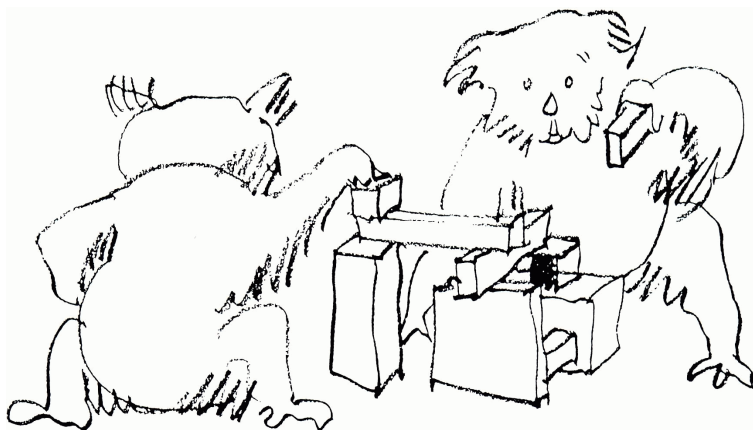
РОЗВИТОК ІГРОВИХ НАВИЧОК

Гра для дитини - це спосіб пізнання світу. У Розділі 5 Книги 2 ми вже розглядали тісний зв'язок гри та навчання. У жодній іншій області розвитку цей зв'язок не відіграє такої важливої ролі, як у навчанні мовлення.

Дитина, яка із задоволенням грається, може зосереджувати увагу на інших учасниках, має чудову базу для оволодіння більш складними навичками спілкування.

У першу чергу діти говорять про те, що їх найбільше цікавить. Як правило, перші слова малюка - це імена найближчих йому людей, назви улюблених страв та напоїв, загальні слова - „привіт” і „бувай”. Але кістяк раннього словникового запасу дитини складають назви предметів, з якими вона полюбляє гратися, а також дій, які вона виконує під час гри.

Проте слід зауважити, що гра важлива не лише як джерело поповнення словникового запасу. Гра - це вид діяльності, яким дитина може займатися разом з іншими. Базові навички спілкування довербальні навички, навички дотримуватися черги висловлювання та наслідування діти набувають в основному в процесі спільних ігор. Здатність зосереджувати увагу розвивається разом з тим, як малюк вивчає, що можна робити з різними предметами, та яку роль відіграють інші учасники гри, в яку він грає. Гра породжує в дитини бажання та потребу спілкуватися - попросити потрібні речі, відхилити небажане втручання, поділитися відомостями про те, що відбувається тощо.



Батькам та вчителям гра забезпечує ідеальні умови для заохочення дитини до оволодіння новими навичками усного мовлення. Гра дозволяє вчителю надати дитині можливість та мотивацію для спокійного і невимушеного спілкування. Порівняйте два сценарії заняття:

Дитина і вчитель сидять за столом один навпроти одного. В руках учителя іграшкова собачка.

„Це собака. Скажи *собака*“.

Дитина та вчитель сидять на підлозі з іграшковою собачкою та невеличкою ковдрою. Учитель дає дитині можливість погратися з собачкою, коментуючи дії дитини.

Потім учитель ховає собачку під ковдру.

„Ой! Де собачка? Давай її позвемо.“

„Собачко! Собачко!“

„Де він може бути? Нумо, поклич його!“

Переваги другого сценарію очевидні, тому небагатьом батькам захочеться застосовувати перший підхід - формальний і структурований (хоча саме його застосовували педагоги ще в недалекому минулому). Чітка структура і композиція заняття справді підходить, а часом навіть є необхідною, для розвитку інших видів навичок. Але для розвитку усного мовлення можливості такого навчального підходу досить обмежені.

Однак це не зовсім означає, що навчання мовлення за допомогою гри відбувається спонтанно і безсистемно. Учителям та батькам слід чітко усвідомлювати мету, до якої прагнуть, та можливі шляхи її досягнення. Часто існує необхідність організувати ігровий простір дитини у такий спосіб, щоб увага концентрувалася на основних моментах заняття. Навчання через гру далеко не легкий процес. Він потребує гнучкості, швидкого прийняття рішень, чутливості до потреб дитини.

Якщо ваша дитина ще немовля або має певні фізичні вади, що заважають їй брати участь у грі, ваше завдання полягає у поступовому розвитку ігрових навичок дитини в комплексі з навчанням інших видів мовленнєвих навичок. Зауважте, що всі групи навичок Тонкої Моторики подані в книзі, передбачають розвиток ігрових вмінь. Поміркуйте, як можна використати гру для оволодіння Ранніми навичками сприйняття мовлення.

Якщо ваша дитина більш активна і трохи вміє оперувати різними предметами, але не хоче творчо, вдумливо гратися - перед вами зовсім інша проблема. Якщо дитина, яка вже переросла період, коли малюки все розкидають і б'ють, продовжує це робити, її, як правило, мало цікавить, як по-іншому можна використовувати предмети, що є навколо, а тому в неї немає достатніх підстав для спілкування з оточенням про те, що вона „робить“. Ігри багатьох дітей безглузді і недоречні, оскільки вони не засвоїли навичок творчої, вдумливої гри, що включає зорово-моторну координацію, не вміють будувати, перевертати предмети тощо. Ми пропонуємо вам розпочати з ретельної оцінки навичок тонкої моторики у вашої дитини, для чого доцільно використати поради нашої книги - а вже потім розпочинати заняття з розвитку існуючих навичок, пов'язуючи кожну нову сходинку розвитку з іграшками та іншими предметами, що оточують малюка. Наприклад, коли дитина вчиться ставити один кубик на інший, ви можете запропонувати їй інші ігри, пов'язані зі складанням - скажімо, побудувати вежу з коробок з-під яєць, стаканів, що вставляються один в один, шматків пінопласту, великих коробок тощо. Коли дитина навчиться знімати з коробок кришки, можна розпочинати грати з нею в різноманітні ігри-хованки. Поступово, в міру того, як

дитина опанує різноманітними способами гри, допомагайте їй позбутися звички все розкидати і бити. Переконайте дитину, що винагороджуються лише вдумливі, творчі ігри. Цей підхід детально описаний у Розділі 6 Книги 2.

Іноколи причина неспроможності дитини до вдумливої гри полягає не у труднощах з навичками Тонкої моторики, а в невмінні зосереджувати увагу - дитина не може сконцентруватися на жодному предметі протягом достатньо тривалого часу для того, щоб почати гратися з ним. У такому разі більшість із прийомів, наведених вище у розділі „Навчання зосередженню уваги та реагуванню на мовлення інших”, можна пристосувати до занять зі старшою, більш активною дитиною.

Безперечно, існує певна група дітей, які успішно розвиваються у багатьох напрямках, уміють вдумливо гратися, але відстають у мовленнєвому розвитку. У такому випадку вам, скоріше за все, потрібно спиратися під час занять саме на ті розділи, що стосуються мовленнєвого розвитку. Розділи програми, присвячені опануванню інших навичок, можуть виявитися для вас не зовсім корисними. Їх можна відкинути.

Ми пропонуємо вам розпочати з такого:

1. Залучіть дитину до спільної з вами гри.
2. Підберіть такі іграшки, з якими можна гратися разом.
3. Заохочуйте малюка робити все по черзі з вами: гратися з іграшкою, виконувати певні дії, міняти вираз обличчя, вимовляти різноманітні звуки.

Ігрові навички дитини будуть для вас надзвичайно цінною допомогою під час занять з розвитку усного мовлення. Далі ми запропонуємо вам ще декілька ідей, які допоможуть вам продовжити навчання за допомогою гри.

Деякі батьки, особливо якщо йдеться про їхнього первістка, зовсім не вміють гратися з немовлятами і навіть трохи старшими дітьми. У нашому суспільстві майже немає можливості навчитися цьому перш ніж з'являться власні діти. І все ж батьки вчаться гратися, вчаться разом зі своїми дітьми. Більш детально розвиток ігрових навичок описаний у Розділі 5 Книги 2. У цьому розділі ми представимо деякі особливі підходи до гри, які будуть розширені далі, у Книгах 4, 5, 6 та 7 під час розгляду кожної окремої навички. Окрім того, темі гри присвячена велика кількість хороших книг, наявних у продажу. Поступово ви зможете віднайти стимули, які залучать дитину до участі в грі, а дитина, у свою чергу, також навчатиме вас. Реакції малюка підкажуть вам, з чого розпочати роботу з розвитку його ігрових здібностей.

РОЗВИТОК УМІННЯ ДОТРИМУВАТИСЯ ЧЕРГИ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Як уже зазначалося у попередньому розділі, дотримання черги висловлювання є основним принципом побудови розмови. Під час спілкування ми висловлюємося обов'язково по черзі із співрозмовником. Погодьтеся, існує величезна різниця між поняттями „говорити” і „розмовляти”. Ми впевнені, що більшості з вас зустрічалися люди, котрих важко назвати хорошими співрозмовниками, навіть попри їхнє вміння гарно говорити. Також зустрічаються

люди, які не вміють слухати; як би чітко вони не висловлювали свої думки, справжньої розмови з ними не виходить. Інші вміють уважно слухати, але неохоче вступають у розмову, як правило, через недолік упевненості в собі. Правильно побудована, приємна розмова відбувається за умови, що двоє або більше учасників висловлюються по черзі та уважно слухають співрозмовників.

Модель черги висловлювання, на основі якої будується розмова, може скластися у свідомості дитини ще задовго до того, як вона навчиться вимовляти перші слова. Крім того, у процесі розвитку навичок спілкування ця модель закріплюється та розвивається. Слід зазначити, що будь-яка діяльність, яка відбувається по черзі, неодмінно приносить задоволення і вже є своєрідною формою спілкування сама по собі. Навіть якщо дитина ніколи не навчиться говорити, уміння по черзі зі співрозмовником жестикулювати або вимовляти звуки, гратися чи виконувати завдання значно допоможе дитині взаємодіяти з іншими членами суспільства.

Контрольна таблиця 2.3 допоможе вам оцінити вміння вашої дитини дотримуватися черги висловлювання. У таблиці наведені види діяльності, під час яких діти зазвичай дотримуються черги. Можливо, ви захочете замінити деякі з них на інші, які краще відповідають інтересам та рівню розвитку вашого малюка (нижче будуть наведені можливі варіанти). Якщо ви вирішили внести зміни, переконайтеся, що ваші варіанти охоплюють багато різноманітних ситуацій.

Коли ви розпочинаєте займатися новим видом діяльності, розповідайте дитині про те, що ви робите, та намагайтеся зацікавити та залучити її до участі. Якщо у вас є старші діти, можливо, вони із задоволенням допоможуть вам провести оцінку вмінь малюка.

Контрольна таблиця 2.3 Навички дотримування черги висловлювання

	TAK	НІ
<p>Купання Поплескайте воду у дитячій ванночці. Повторіть декілька разів, витримуючи паузи. Чи плескає дитина в свою чергу?</p> <p>Помийте ручку дитини, потім – свою, потім – знову її. Коментуйте усе, що робите. Чи відчуває дитина, коли настає ваша черга (дивиться на вашу руку або намагається помити її)</p>		
<p>Годування Одну ложку дайте дитині, а другу візьміть собі. Постукайте своєю ложкою по столі. Чи постукає дитина своєю ложкою по столі і дивитиметься на вас, очікуючи – чи постукаєте ви знову?</p> <p>Одну ложечку каші для дитинки, одну – для матері, тепер знову для дитинки. Чи розуміє малюк, що наступна порція – для вас? (Можливо, потрібно буде допомогти дитині тримати ложку; при цьому ви відчуєте, якщо вона намагатиметься підштовхнути ложку до вашого рота).</p>		

	ТАК	НІ
<p>Час спати Притисніть до себе м'якого ведмедика, потім дайте його малюкові. Чи притискає він ведмедика до себе, а потім віддає його вам, щоб ви в свою чергу обійняли іграшку? (допускаються 2 варіанти: 1) дитина робить це самостійно, 2) робить після того, як ви попрохали її про це)</p> <p>Погладьте улюблене м'яке звірятко малюка. Скажіть: „Хороше звірятко!” Чи погладить малюк іграшку і погляне на вас, очікуючи, чи зробите ви це знову.</p>		
<p>Час гратися Бийте в барабан, а потім дайте бити в барабан дитині. Чи закінчує вона бити приблизно через такий самий проміжок часу, що й ви, та чи повертає барабанні палички вам. (допускаються 2 варіанти: 1) дитина робить це самостійно, 2) робить після того, як ви попрохали її про це)</p> <p>Сядьте навпроти малюка та покотіть м'яч до нього. Чи покотить він м'яч у вашу сторону? (Якщо дитина ще не може точно спрямувати м'яч, зараховуйте спробу зробити це за позитивну відповідь)</p>		
<p>Будь-який час Чи підтримує дитина „розмову” з вами – наприклад, ви вимовляєте певний звук, а дитина повторює його, потім ви вимовляєте інший звук і т.д.?</p>		

Якщо ви відповіли „ТАК” хоча б на одне із запитань, у кожній секції Контрольної таблиці 2.3, можна вважати, що ваша дитина досить непогано розпочала оволодівати навичками дотримання черги висловлювання. Продовжуйте шукати нові способи до розвитку цих навичок у дитини; особливу увагу приділіть почерговій вимові звуків.

Якщо ви дали відповідь „ТАК” хоча б на три запитання, це свідчить, що загальна основа навички дотримання черги висловлювання у дитини вже є, і якраз настав слушний час, щоб навчити її використовувати це вміння якнайчастіше і у різноманітних ситуаціях. Якщо ваша дитина рідко включається у діяльність, що передбачає почергове виконання дій або висловлювання, або ж не бере участі у такого роду діяльності взагалі, пропонуємо вам уважно розглянути наступний параграф, де детально розповідається про те, як „підштовхнути” дитину до оволодіння навичками дотримання черги та як побудувати спільні заняття.

НАВЧАЄМО ДОТРИМУВАТИСЯ ЧЕРГИ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Немає потреби виділяти спеціальний час для навчання навичкам цієї групи. Розвивати вміння дотримуватися черги можна під час будь-якої спільної діяльності з дитиною, щоб ці заняття стали природною частиною ваших стосунків.

Робити щось по черзі - це і спосіб гри, і шлях підтримання розмови навіть до того, як дитина почне відповідати вам словами.

Учитися вимовляти звуки по черзі дитина може в будь-якому віці та на будь-якій стадії розвитку. Можете починати розмовляти з нею з перших же хвилин після народження. Проте тут немає жодних обмежень - ніколи не пізно розпочати. Під час розмови з дитиною робіть паузи через певні проміжки часу і вичікувально дивіться на неї, ніби сподіваючись отримати відповідь. Для початку намагайтеся реагувати навіть на найменший рух малюка, звук, який він видає, або ж зміну виразу обличчя, неначе це була свідома реакція дитини на ваші слова.



Коли дитина навчиться відповідати вам більш свідомо та обдуманно, можна очікувати більшого, але спочатку з готовністю погодьтесь, що ви будете „режисером“ та виконавцем головної ролі у більшості ваших розмов. Це допоможе малюкові зосередитися на вашому обличчі і голосі та поступово допоможе збагнути, що таке черга висловлювання. Одночасно у вас розвиватиметься власний стиль розмови із дитиною, так що вже скоро вам не потрібно буде замислюватися над тим, як спланувати заохочувальну бесіду.

Ваша дитина може вчитися не лише по черзі з вами вимовляти звуки, а й по черзі гратися з іграшками та виконувати різноманітні дії. Застосування вміння чергувати дії допоможуть дитині засвоїти модель поведінки під час розмови. Їх не потрібно розглядати окремо від навичок чергування звуків, оскільки звуки, а згодом і слова є частиною практично будь-якої діяльності.

Підхід, який ви оберете для навчання дитини гратися з іграшками та виконувати певні дії по черзі з іншою людиною, залежить від рівня розвитку її ігрових навичок та навичок тонкої моторики. Якщо ваша дитина вже навчилася виконувати прості дії - плескати у долоні, махати ручкою, стукати по столу та/або осмислено грається з іграшками, перші заняття можна проводити спираючись саме на ці навички, тобто вчитися виконувати по-черзі знайомі дії.

Для початку вам, напевне, потрібно буде чітко та жорстко планувати розвиток гри, повторюючи (наприклад): „Мамина черга... Енні черга...мамина черга“ та спонукати малечу робити те, що передбачено грою - давати, брати, розглядати. При можливості залучайте інших членів родини на допомогу: „Мамина черга... Пітера черга... Енні черга.“ Як тільки ваш малюк навчиться уважно стежити за грою та отримувати задоволення від неї, намагайтеся максимально зменшити кількість ваших вказівок та допомогу, яку ви надаєте дитині під час гри. Дайте їй можливість самостійно здогадатися або відчутти, чия наступна черга, та взяти ініціативу в розмові у свої руки або ж віддати іншому. Включайте дії, які можна виконувати по черзі, у різного роду повсякденні справи та діяльність, щоб дитина не пов'язувала необхідність чергування дій або висловлювання лише з певною іграшкою або певним періодом часу. У міру розвитку у вашої дитини ігрових навичок та навичок тонкої моторики відповідно ускладнюйте ігри на дотримання черги.

Якщо ваша дитина все ще перебуває на ранній стадії розвитку навичок тонкої моторики, можна одразу навчати її простих дій, дотримання черги та способів тримати іграшки. Ваша черга дає вам можливість продемонструвати ті навички, які ви хочете розвивати в дитини. Скажімо, ваша черга - ви трясете брязкальце, потім її черга - ви допомагаєте дитині, потім знову ви трясете брязкальце і т.д. Не треба вважати за необхідне приєднуватися до гри кожного разу, коли ваш малюк вивчає нову іграшку або дію; дітям потрібен деякий час для самостійних експериментів. Проте намагайтеся, щоб дотримання черги виконання дій та висловлювання стало невід'ємною частиною ваших занять та спільних ігор.

Незалежно від стадії розвитку, на якій перебуває ваша дитина, важливо, щоб кожне заняття, на якому дитина вчиться дотримуватися черговості дій, проходило цікаво і захоплююче. Не наполягайте, якщо дитина не хоче брати участі в занятті, шукайте інші види діяльності та підходи до навчання, які зацікавлять її. Керуйтеся інтересами дитини, поступово втілюйте свої задуми. У пригоді можуть стати пісеньки та віршики - пошукайте їх у книжках для дітей або ж вигадайте самі.

Нижче наведено види діяльності, які передбачають дотримання черги. Звичайно, ви зможете придумати ще багато інших. Отже,

Для немовлят та дітей, які тільки починають ходити:

- Стукати в двері.
- „Розмовляти“ по телефону.
- Пити зі склянки (можна лише вдавати, що п'єш).
- Кидати кубик у коробку.
- Утрамбувати пісок.
- Закривати лице руками „ховатися“ під час гри в „Хованки“.
- Розчісувати ляльці волосся.
- Лоскотати татка.

Для старших дітей:

- Малювати кольоровою крейдою.
- Добудовувати вежу, додаючи кубики.
- Грати на піаніно.
- Зістрибувати зі сходинки.
- Лопаткою насипати пісок у відеречко.
- Кидати камінчики у воду.
- Збивати тісто для кексу.
- Корчити смішні гримаси.

УМІННЯ НАСЛІДУВАТИ

Наслідування або копіювання оточуючих є необхідною частиною розвитку мовленнєвих навичок у дитини. Саме наслідуючи оточуючих, дитина вчиться вимовляти звуки, які ми використовуємо в мовленні, а з часом - складати слова та будувати фрази.

Хоча наша кінцева мета - навчити дитину наслідувати звуки, багатьом дітям набагато легше копіювати вираз обличчя або певні дії. Дійсно, деякі немовлята,

яким ледве виповнилося 4 дні, уже можуть копіювати маму - піднімати брови, як вона, або висовувати язичок. Імітація міміки або дій підготовлює дитину до імітації звуків, а згодом і слів.

Контрольна таблиця 2.4 допоможе вам оцінити рівень оволодіння навичками наслідування. Проводьте оцінювання поступово - кожного разу відповідайте на декілька запитань. Для оцінювання вибирайте час, коли дитина весела і грайлива. Щоб перетворити оцінювання на веселу гру, використовуйте ляльки або улюблені іграшки дитини. Перед тим як вимовити звук або виконати дію, яку дитина повинна скопіювати, впевніться, що ваша дитина зосередилась. Далеко не всі діти будуть наслідувати вас щоразу, тому якщо малюк не зреагував одразу, спробуйте знову пізніше.

За бажанням можна замінити деякі з наведених запитань, але стежте, щоб основні риси кожного з базових запитань збереглися у ваших варіантах.

Якщо ваша дитина може копіювати більшість із вказаних дій та звуків, - вона вже готова вивчати слова. Однак ми все ж таки радимо вам дочитати цей розділ до кінця, перш ніж перейти до Розділу 3, оскільки більшість поданих рекомендацій залишається корисною і для тих дітей, які вже вчать розмовляти.

Якщо ваша дитина вже вміє імітувати, але все ще відстає за показниками контрольної таблиці, використовуйте Контрольну таблицю 2.4. в якості орієнтира для розширення імітаційних навичок дитини (керуйтеся цією таблицею під час роботи над слабкими місцями). Зауважте, що ви одночасно можете працювати над наслідуванням звуків, дій та міміки.

Якщо ваша дитина взагалі не вміє наслідувати, ви можете розпочати навчання одразу, як тільки дитина навчиться зосереджувати увагу на вашому обличчі та голосі.

Контрольна таблиця 2.4. Імітування.

	ТАК	НІ
Наслідування дій Чи наслідує вас дитина коли ви: Стукаєте по столі долонею або ложкою? Плескаєте у долоні? Махаєте рукою на прощання?		
Наслідування міміки Чи наслідує вас дитина, коли ви: Надуваєте губи і говорите „Тпруу“? Посилаєте повітряний поцілунок? Вимовляєте „ш-ш“, підносячи палець до рота? Облизуєте губи язиком?		

<p>Наслідування звуків Чи відтворює дитина услід за вами такі звуки:</p> <p>Один голосний звук – „аа“? „оо“?</p> <p>Комбінацію приголосного та голосного – „татата“? „мумумуму“? „бубубу“?</p> <p>Один приголосний + 2 однакових голосних – „буу“? „меє“?</p> <p>Комбінації з двох складів – „оо-аа“? „пітапіта“?</p> <p>Будь-яке слово, крім „тато“, „мама“? Питальну інтонацію? (тут оцінюєте інтонацію, а не слово)</p>		
---	--	--

Як вчити наслідувати?

Наслідування по суті являє собою особливий вид почергового здійснення дій. Коли дитина вчиться дотримуватися черги, для нас не суттєво, наскільки точно вона копіює дії. Однак нам хочеться, щоб одночасно із засвоєнням своєї ролі у розмові дитина, наслідуючи оточення, училася вимовляти нові звуки та виконувати нові дії. Деякі діти починають наслідувати оточення самі (тобто „спонтанно“), проте більшості для того, щоб спробувати скопіювати почуте або побачене, потрібен додатковий поштовх. Нижче подано декілька порад щодо того, як можна навчати дитину наслідувати.

Почніть з тих звуків та дій, які дитина вже вміє відтворювати.

Відкладіть введення нових звуків до того часу, поки дитина не навчиться копіювати те, що вміє робити самостійно - тобто поки не навчиться повторювати знайомі звуки, почувши та побачивши, як ви це робите.



Копіюйте вашу дитину.

Коли вона вимовляє певний звук, робить гримасу або ж якусь навмисну дію, скопіюйте її. Це допоможе дитині зрозуміти, у чому полягає наслідування. А коли вам обом буде до вподоби ця гра, можна знайомити дитину з новими звуками, яких ви плануєте навчити дитину.

Наприклад:

Дженні вміє вимовляти декілька звуків, із задоволенням відтворює їх по черзі з ким-небудь, але рідко наслідує звуки. Мама вирішила навчити її наслідувати звуки „тата“,

які подобаються малечі і які вона часто сама вимовляє, але ніколи не повторює за іншими.

Мама: (гойдає Дженні на коліні)
та та та та

Дженні: (жваво)
іііі-іііі

Мама: іііі-іііі

Дженні: а-а-а-а-і-і-і-і-і

Мама: а-а-а-а та та та та

Дженні: іііі

Мама: та та та та

Дженні: та та

Мама: (у захопленні)
та та та та!



Міцно обіймає Дженні та продовжує гру.

Проводьте заняття у формі захоп-люючої гри - цікавої і для вас, і для дитини. Щоб підтримувати постійний інтерес дитини до занять, можна чергувати їх з іншими видами діяльності.

Давайте дитині час на відповідь.

На ранніх етапах навчання небагато дітей можуть імітувати миттєво. Будьте готові до того, що ваша дитина потребуватиме чимало стимулів для спілкування з вашого боку. Проте дуже легко захопитися процедурою заохочення настільки, що у дитини просто не буде часу відповіді або ж їй буде так весело, що вона просто не відчує потреби зробити свій внесок у розмову.

Якщо необхідно, надавайте дитині додаткову допомогу.

Неважко передбачити, що ви навчатимете дитину в основному за допомогою демонстрації, але цього не завжди буває достатньо. Для того, щоб дитина навчилася копіювати дії, їй, швидше за все, знадобиться додаткова фізична допомога. Про те, як надавати фізичну допомогу, ми розповімо у Розділі 3 Книги 2.

Фізична допомога може знадобитися під час навчання вимови певних звуків, проте слід пам'ятати, що не всі діти люблять, щоб до їхнього обличчя торкалися в таких ситуаціях, а тому цей підхід застосовують не до кожної дитини. Ось деякі прийоми, які ви можете використати під час занять:

- „АА” - покладіть свій великий палець на підборіддя дитини та легенько натискайте на нього, відводячи нижню щелепу вниз і вимовляючи „аа”.
- „ОО” - стисніть щічки дитини і підтягніть їх вперед, щоб ротик набув „о”-подібної форми. Скажіть „оо”.
- „ІІІ” - легенько розсуньте куточки рота дитини в сторони та вимовте „ііі”.
- „БУБУБУ” - свій великий палець тримайте під підборіддям малюка, а за допомогою іншого пальця стискайте та розтискайте губи дитини, вимовляючи при цьому „бубубу”.

- „МУМУМУ” - нехай ручка дитини обхватить ваш ніс так, щоб вона могла відчувати вібрацію, що виникає під час вимови цього звуку. Також просто тренуйте звук „mmm”, тримаючи рот малюка закритим. Потім можна порухати його губами, ніби вимовляючи „бубубу”. В цю гру добре грати під час обіду чи вечері, як один із способів сказати „ням-ням”.

Якщо ваша дитина не хоче або ж не потребує безпосередньої фізичної допомоги, спробуйте посилити власну міміку так, як це робить Кен у прикладі, наведеному нижче:

Кен вчить маленьку Лізу імітувати звуки „бубубу”.

Кен: Бубубу. Бубубубубу!

Ліза: Аа, аа.

Кен: (посміхаючись). Ага,аа.

А зараз, подивись на татка!

Я роблю „бубубу”!

Ліза: (не відповідає)

Кен: Бачиш мій рот?

(виразно імітує форму та рухи рота під час вимови звука „б”)

Ба....

(дивиться на Лізу очікуючи)

Ліза: Бамумумумуму

Кен: Молодець! Яка розумниця!

(продовжує гру).

Обов'язково зменшуйте вашу допомогу, коли помітите, що дитина починає розуміти, що від неї вимагається.

Супроводжуйте звуки діями.

Багато дітей, особливо старші, більш охоче приєднуються до імітаційних ігор, якщо звуки, що тренуються, супроводжуються діями. Одночасно із вимовою звука „Ммммм” можна гладити животик під час їжі або ж робити це за уявним чаюванням. А якщо плескати долонею по відкритому ротуку - вийде переривчастий звук „оо-оо-оо”, схожий на індіанський клич, який так подобається дітям. У Контрольній таблиці 2.4. у порядку зростання складності вимови подані звуки, які діти повинні навчитися імітувати.

На цей список слід орієнтуватися під час занять з дитиною, проте він залишає вам досить багато простору для власних імпровізацій.

Пов'язуйте звуки з іграшками.

Цей прийом можна застосовувати і для старших дітей. Для того, щоб заохотити дитину імітувати звуки, які видають звірі, використовуйте під час занять м'які іграшки або набори іграшкових домашніх тварин. У Центрі Маккуорі педагоги використовують м'якого іграшкового черв'ячка, який видає звуки „пітапітапіта”, - і це сприймається дітками так само просто і легко, як і корівка, що каже „Муу”! Якщо вашій дитині подобається гратися з машинками, попрацюйте над звуками „брммм”, та „тутутуу”. Так само орієнтуйтеся на Контрольну таблицю, але продовжуйте

експериментувати, поки не з'ясуєте, що найкраще підходить саме у вашому випадку.

Звук або дію, над якими ви працюєте, слід демонструвати дитині протягом, як мінімум, двох тижнів і лише після цього переходити до іншого завдання.

Можливо, вашій дитині потрібно буде трохи часу, щоб зрозуміти, що від неї вимагається. Тому „перескакування“ та різкі зміни під час занять можуть негативно вплинути на засвоєння матеріалу. Ви можете одночасно працювати над декількома завданнями, пов'язаними з діями, мімікою та вимовою звуків, по-різному подавати їх дитині і тоді заняття не будуть обтяжливими для неї.

Багато батьків кажуть: „Що б я не робила, моя дитина ніколи не намагається копіювати мене“. Однак ці діти все ж таки починають завчати та вимовляти нові звуки, а з часом - слова. Деякі діти, які навіть не намагаються повторювати за дорослими під час ігрових занять, усе ж запам'ятовують звуки чи дії і починають відпрацьовувати їх пізніше - лежачи у своєму ліжечку, катаючись на машинці або ж під час власної гри, - відтворюючи почуте або побачене на занятті. Якщо ваша дитина зовсім не налаштована копіювати вас, не полінуйтеся і прислухайтеся до цієї своєрідної „звукової практики“, можливо ви почнете те саме „так-так“, над яким так довго працювали.

Декілька слів про перші слова.

Про те, як учити дитину вимовляти слова, ми детально розповімо у наступному розділі, однак відтворення цілого слова цілком природно витікає з відтворення звуків, тому дещо варто пояснити вже зараз.

Без сумніву, слова з самого початку відіграють важливу роль у вашій взаємодії з дитиною. Представлення та розучування звуків ніколи не замінять справжньої розмови. Навіть якщо ви не очікуєте, що дитина буде копіювати вас, намагайтеся, щоб вона слухала вас, реагувала на звуки вашого голосу та вчилася розуміти значення слів, необхідних для неї у повсякденному житті.

Перші слова можуть зірватися з вуст вашої дитини спонтанно. Або ж ви самі вирішите, що настав слушний час для вивчення цілих слів і виберете декілька, на яких будете акцентувати увагу дитини.

Перш ніж вибрати перші слова, які малюк повинен навчитися наслідувати, дайте відповідь на такі питання:

1. Чи потрібне це слово дитині? Чи зачіпає воно інтереси дитини? Чи захоче дитина говорити про предмет, який воно позначає?
2. Чи розуміє дитина, що означає це слово?

Загально прийнято і це можна розглядати як правило, що перші слова (ми не говоримо про слова „мама“, „тато“ та інші важливі для дитини імена) повинні стосуватися предметів, котрі дитина може самостійно помацати та вивчити, а вводять ці слова невимушено, у ході звичної спільної гри.

Зауважте, що багатьом дітям доцільно продовжувати наслідування і відтворення почутих звуків навіть після того, як вони вимовлять перші слова. Звіряйте результати занять з дитиною з Контрольною таблицею 2.4. Якщо у дитини спостерігаються значні „прогалини“ у вмінні імітувати, її здібності до вивчення слів, швидше за все, будуть досить обмеженими. Плануйте заняття таким чином, щоб

дитина одночасно вчилася вимовляти і нові звуки, і нові слова.

УЧИМО КОРИСТУВАТИСЯ НАВИЧКАМИ СПІЛКУВАННЯ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ

Цінність навичок спілкування і задоволення, яке ми отримуємо від оволодіння ними, визначається тим, наскільки повно ми вміємо їх використовувати. Навіть дитина з досить обмеженим діапазоном звуків та жестів може використовувати свої нескладні реакції для вираження цілої низки соціальних, емоційних та фізичних потреб. Кожній дитині, яка вже вміє слухати оточуючих і, таким чином, робить свій невеликий вклад у процес спілкування, можна допомогти більш ефективно використовувати вже набуті навички.

У довербальний період діти вчать повідомляти про свої потреби за допомогою інтонації та жестів - хитати головою, тягнутися до певного предмета або людини, простягати комусь предмет, показувати пальцем, посміхатися, махати ручкою та плескати у долоні. Існує ще один спосіб - імітація реальних дій (наприклад, закривати очі, щоб показати „хочу спати“). Дитині, яка ще не вміє говорити, надзвичайно корисно усвідомити, що завдяки звукам та жестам вона може виразити найрізноманітніші потреби та почуття. Розвиток подібних навичок у довербальний період закладає основу для подальшого вміння виражати свої потреби словами.

Контрольна таблиця 2.5 допоможе вам визначити, наскільки повно ваша дитина використовує вже набуті навички спілкування. Ваші відповіді повинні ґрунтуватися на ретельному спостереженні за дитиною, бажано протягом декількох днів. Подані запитання служать вам тільки орієнтиром, за допомогою якого ви можете замінити їх рівносильними ситуаціями та/або передбачити іншу реакцію дитини, але потрібно стежити, щоб зберігалася суть комунікативної поведінки дитини, що відображена в контрольній таблиці. Зауважте, що позитивна відповідь на запитання дається лише за умови, що в усіх описаних ситуаціях дитина усвідомлює присутність другої особи - слухача, - тобто спілкується з вами.

НАВЧАЄМО КОРИСТУВАТИСЯ НАВИЧКАМИ СПІЛКУВАННЯ В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ

У цій сфері є дві мети, на досягнення яких можна спрямовувати зусилля. Ваш вибір залежатиме від того, що, на вашу думку, більш потрібно вашому малюкові.

1. Можна навчати дитину точніше виражати свої потреби.

Скажімо, ваша дитина вже вміє виражати деякі свої потреби та наміри за допомогою звуків та жестів, і результати оцінювання за контрольною таблицею 2.5 переважно позитивні; але, незважаючи на це, дитина схильна використовувати у повсякденному житті досить обмежену кількість звуків та жестів - вона плаче, щоб відмовитися від запропонованої іграшки або страви, тягне потрібний предмет до себе та проявляє ще декілька реакцій. У такому випадку ваша мета - навчити її правильних та точних жестів, наприклад, хитати головою на знак відмови або вказувати на бажаний предмет. Пам'ятайте, що всі без винятку діти досить довгий

час перебувають на довербальній стадії розвитку, і навіть найбільш „балакучі“ аж до середини другого року життя, а то й довше, в основному покладаються на невербальні засоби спілкування з оточуючими. Однак усі розвиваються по-різному: те, що прийнятно для шестимісячного малюка, може виявитися непридатним для дитини, яка вже починає ходити. У міру того, як ваш малюк вивчає нові звуки та нові способи застосування власних рук, допомагайте йому навчитися використовувати їх для вираження різноманітних потреб, про які він раніше повідомляв простішими словами та жестами.

Коли ви розпочинаєте навчати дитину більш точних жестів та звуків, спочатку погодьтеся із звуком або жестом, який вона зазвичай використовує у відповідній ситуації. Одночасно демонструйте звук або жест, якому ви хочете її навчити. Трохи згодом починайте робити паузи після своєї демонстрації, очікуючи, що дитина буде наслідувати вас. Як тільки ви побачите, що малюк навчився використовувати нову навичку, намагайтеся більше не демонструвати її, почекайте, поки він почне застосовувати її самостійно. Якщо малюк повернеться до звичних, простіших „засобів“ спілкування, вдавайте, ніби не розумієте його. Це набагато ефективніше ніж докори, які можуть узагалі відбити у дитини бажання спілкуватися.

Пам'ятайте, що жоден з нас не може бути однаково успішним та цікавим співрозмовником весь час. Спонукайте дитину до використання складніших „засобів“ спілкування, робіть це м'яко, терпляче очікуйте, коли дитина вступить у контакт. Не зважайте або прикидайтеся, що не розумієте незрілих чи недоречних звуків або жестів з боку дитини.

2. Можна навчати дитину знаходити нове застосування вже набутим навичкам спілкування.

Зверніться до тих питань контрольної таблиці, на які ви дали негативну відповідь. Беручи до уваги загальний рівень розвитку дитини, зважте, якими з наведених способів застосування мовленнєвих навичок вона здатна оволодіти. А тоді, для початку, виберіть один чи два способи. Нижче подано декілька порад стосовно того, як навчити дитину застосовувати окремі навички спілкування.

Контрольна таблиця 2.5. Використання дитиною навичок спілкування довербального періоду

	ТАК	НІ
Уміння вітатися Чи видає ваша дитина характерні звуки або жести, коли бачить знайому людину?		
Уміння прощатися Чи махає дитина ручкою на прощання?		
Уміння ділитися інформацією Коли ви разом „читаєте“ книжку з малюнками, чи вказує ваша дитина на малюнок, який її зацікавив (а можливо, плескає по ньому), а потім дивиться на вас, намагаючись привернути вашу увагу до малюнка? Коли на вулиці до вас наближається великий собака, чи дивиться дитина на вас допитливо, шукаючи підтримки?		

	ТАК	НІ
<p>Уміння ділитися з іншими Чи простягає дитина комусь із присутніх за сніданком окраєць хліба, запрошуючи скуштувати?</p> <p>Чи приносить вам іграшки, клаптики тканини та усілякі дрібні речі, знайдені нею десь у домі?</p>		
<p>Уміння надавати послуги Чи розчісує дитина ваше волосся (або волосся ляльки) гребінцем (справжнім або уявним)? Чи приносить вам рушник, коли ви збираєтеся прийняти ванну, або надає чи пропонує інші „дрібні“ послуги?</p>		
<p>Уміння наполегливо просити (вимагати) потрібні предмети Чи дивиться на вас, закликаючи допомоги їй дістати іграшку, яка є поза межами її досяжності? Чи дивиться на ваш бутерброд, а потім на вас, та видає звук, який ви безпомилково впізнаєте як „Я хочу!“</p>		
<p>Уміння наполегливо просити про допомогу Чи сідає (стає) дитина біля свого візочка, привертаючи вашу увагу голосним криком, поки ви не посадите її у візочок? Чи тягне вона вас за ногу або сукню і дивиться на вас, поки ви не візьмете її на руки?</p>		
<p>Відмова від предметів Чи відштовхує дитина вашу руку, якщо ви пропонуєте їй страву, яку вона не хоче або не любить? Чи хитає малеча головою, коли ви пропонуєте іграшку, яка її не цікавить?</p>		
<p>Відмова від допомоги Чи буде дитина відштовхувати вашу руку, якщо під час гри, якою вона захопилася, ви захочете взяти її на руки? Чи хитає вона головою та міцно чіпляється за вас, коли ви намагаєтеся вкласти її у ліжечко, а вона ще не хоче спати?</p>		
<p>Відмова погоджуватися з повідомленням співбесідника Чи хитає дитина головою або протестує, якщо ви неправильно називаєте знайомий їй предмет? Чи заперечує вона, коли ви кажете, що час іти додому, якщо в цей час їй подобається гуляти в парку?</p>		
<p>Гра зі звуками Чи „підспіває“ ваша дитина, відтворюючи певні звуки, коли чує пісеньки під час перегляду дитячої музичної програми на телебаченні? Чи бурмоче вона „Бррм-бррм“, коли возить іграшкову машинку по підлозі?</p>		
<p>Самостійна практика Чи помічали ви, що ваша дитина „тренує“ вимову певних звуків, коли лежить у своєму ліжечку або грається наодинці? Чи говорить дитина сама до себе під час довгої поїздки в автомобілі?</p>		

Уміння вимагати.

Як правило, перше застосування набутих навичок спілкування діти знаходять у вимогах та відмовах. Причому батьки безпомилково відчують, що дитина вимагає! Питання в тому, чи усвідомлює ваша дитина, коли вимагає, що б ви були поруч і були готові зреагувати на її вимогу?

Щоб спонукати дитину свідомо висловлювати свої вимоги, звернені до вас, слід привернути її увагу до того, як саме ви можете задовольнити її потреби.

Уміння вимагати предмети.

Дайте відповідь на запитання: „Чи справді моя дитина відчуває потребу вимагати предмети, які хоче отримати?“ Чи є вони в межах її досяжності? Потреби малюка настільки легко передбачити, що в дійсності йому рідко доводиться вдаватися до вимог.

Спробуйте розмістити улюблені іграшки малюка так, щоб він міг їх бачити, але не міг дістати. Коли малюк заплаче та потягнеться за котроюсь з іграшок, як раз час втрутитися та сказати щось на зразок: „Хочеш м'ячик? Тато дасть його тобі“.

Під час їжі поставте тарілку або кружку дитини подалі від неї та спостерігайте, поки вона не гляне на вас та не видасть певний звук або жест. Пам'ятайте, що розпочинає слід із невеликих вимог до дитини з вашого боку, інакше вона може розгубитися або „розчаруватися“ у спілкуванні з вами.

Поступово покажіть малечі дедалі відповідні способи наполегливо просити предмети, які їй потрібні.

Уміння просити про допомогу.

Для початку радимо вам перервати певну діяльність, яку ви виконуєте для малюка і яка йому подобається - наприклад, припинити гойдати його на гойдалці або на коліні. Запитайте його: „Хочеш ще?“ і почекайте, поки він - певним звуком або жестом дасть вам зрозуміти, що „хоче“, а тоді продовжуйте. На перших порах цей сигнал (звук або жест) може бути цілком випадковим, проте згодом ваш малюк збагне, що існує певний зв'язок між тим, що робить він, і тим, чим займаєтесь ви.

Нерідко дитина своїм збудженням або криком показуватиме, що вона очікує від вас певного роду допомоги. З її поведінки ви зрозумієте, що саме вона хоче: наприклад, щоб ви вийняли її з ліжечка, але чи справді вона „сказала“ вам про це? Підійдіть до ліжечка, привітайте малечу та зачекайте, поки вона опанує свій крик. Простягніть до неї руки і спитайте: „Хочеш на ручки?“ Заохотьте дитину простягнути рученята до вас (для початку згодиться навіть ледь помітний жест з її боку), а тоді візьміть на руки. Подібний підхід можна використовувати у різноманітних побутових ситуаціях.

Уміння відмовлятися.

Майже усі діти з самого початку дуже чітко дають вам зрозуміти, що вони щось не люблять або не хочуть. Щоб по-справжньому „висловити“ відмову, дитина повинна усвідомлювати, що люди, котрі її оточують, можуть допомогти їй позбавитися від небажаних предметів.

Відмова від предметів.

Якщо ваш малюк плаче або відвертається, коли йому пропонують щось, чого він не хоче, намагайтеся привернути його увагу до себе. Продемонструйте жест, якого він може легко навчитися, наприклад хитати головою на знак відмови. Скажіть: „Кубик НЕ ПОТРІБЕН. Мама забере його геть”.

Відмова від допомоги.

Упевніться, що ви пропонуєте дитині не лише ту допомогу, яку вона повинна приймати. Скажімо, досить важко навчити малюка відмовитися від зміни підгузка, оскільки, без сумніву, він повинен їх змінювати. Проте нічого страшного не трапиться, якщо він час від часу ходитиме без капців. Так само дитина має повне право заперечувати, коли її лоскочуть або підкидають усупереч її бажанню. Важливо одразу ж вирішити, чи можете ви погодитись з її відмовою, чи ні. З одного боку, ви хочете, щоб ваша дитина зрозуміла, що може впливати на вашу поведінку, принаймні іноді. Однак з іншого боку, ви не хочете, щоб вона сприйняла це так, що якщо вона буде достатньо довго скиглити, їй вдасться зламати ваше рішення!

Відмова погоджуватися із повідомленням співбесідника.

Роботу над цією навичкою можна розпочинати тоді, коли дитина навчиться відмовлятися від предметів і різного роду допомоги, а також демонструватиме розуміння певної кількості слів.

До того ж важливо створити для дитини ситуацію, в якій вона може не погодитися з вами. Спробуйте неправильно назвати іграшки або предмети, зображені на малюнках. Якщо дитина жодним чином не вкаже на помилку, не заперечить вам, виправте її самі: „Тато сказав „качечка”. Хіба ж це качечка? Ні, це кошеня!”.

Якщо під час прогулянки в парку дитина відвертається і втікає, тільки-но ви скажете, що вже час іти додому, зупиніть її і спитайте: „Не хочеш додому?”. Навіть якщо ви не зможете задовольнити бажання вашої дитини, принаймні ви дізнаєтесь її думку.

Уміння вітатися та прощатися.

Кожного разу використовуйте одні й ті ж самі слова на знак привітання та прощання. Візьміть ручку дитини та допоможіть їй помахати нею, потім дайте дитині можливість помахати самостійно. Не поспішайте, залишайте їй досить часу, щоб зреагувати (повторити жест). Намагайтеся, щоб дитина мала змогу якомога частіше вітатися та прощатися, особливо якщо в цих інсценованих або реальних зустрічах та прощаннях задіяні інші члени родини, з якими у малечі повне взаєморозуміння.

Уміння ділитися інформацією.

Використовуйте кожну нагоду показати дитині певні предмети та назвати їх. Стежте за її поглядом, щоб з'ясувати, що саме її цікавить - тоді ви зможете разом роздивитися ці предмети. Спонукайте дитину слідувати, куди вказує ваша рука. Радимо розпочинати з предметів, які дитина може дістати без сторонньої допомоги. Як тільки вона спробує дотягнутися до якого-небудь предмета, назвіть

його. Якщо дитина впевнено вказує на предмет, дайте їй можливість назвати його, нехай навіть просто звуком, замість назви. Питання типу: „Що це?“ та „Що сталося?“ не лише дозволяють дитині сказати щось у відповідь, але й показують їй, яким чином можна звернутися із запитанням до оточення, взяти щось. А це важлива сторона вміння ділитися інформацією.

Уміння ділитися з іншими.

Уміння ділитися з іншими, навіть якщо воно не „озвучується“ словами, само по собі є яскраво вираженим актом спілкування. Мить, коли дитина вперше простягає мамі чи татові певну річ, є надзвичайно зворушливою для усіх батьків. Цю подію можна порівняти хіба що з першою, такою дорогоцінною та очікуваною, посмішкою дитини.

Уміння давати предмети.

Це уміння вимагає неабиякої вправності з боку дитини; з'ясувати, чи готова дитина до його опанування, допоможуть описані у наступних книгах Навички тонкої моторики.

Спочатку навчіть дитину давати предмети у відповідь на прохання. Щоб навчити її робити це самостійно, без прохання, влаштуйте гру, в якій би учасники передавали предмети один одному, і залучіть до неї інших членів родини. Можна вишикувати в рядок ляльки, м'які іграшки та по черзі з дитиною годувати їх з ложечки або ж поїти з чашечки.

Вміння надавати послуги.

Навчити дитину робити щось для інших допоможуть рольові ігри або ігри, що розвивають уяву. Запропонуйте гру, в якій спочатку ви годуєте іграшкового ведмедика, потім це робить ваш малюк, або ж ви по черзі розчісуєте тата. Якщо виникає потреба, можете допомагати дитині фізично виконувати завдання гри, та коли малюк збагне, що від нього вимагається, намагайтеся звести допомогу до мінімуму. Дозволяйте малюкові самому погратися з предметами, що використовувалися під час гри. Поспостерігайте: чи використовує він їх?

Гра зі звуками.

Покажіть дитині, що звуки можна використовувати під час гри. Підспівуйте дитячим пісенькам, коли разом дивитесь дитячу музичну програму або слухаєте магнітофонні записи. Співайте або читайте віршики, коли гойдаєте малюка на гойдалці або купаєте у ванночці. Познайомте його зі звуками, які асоціюються з тими чи іншими іграшками - „Бррр-бррр“ - з машинками, „зууммм“ - з літаками тощо. Використовуйте ті звуки, які, на вашу думку, дитина в змозі повторити, вимовити самостійно, а також звуки, які вона вже знає і легко відтворює під час ваших спільних ігор.

Самостійна практика.

Оскільки мова йде про самостійні заняття дитини, влаштувати їх, а тим більше спланувати, досить важко. Коли дитина, лежачи у своєму ліжечку або граючись у

дитячому куточку, справляється у певному вмінні, не поспішайте переривати її. Використайте таку нагоду і поспостерігайте, які саме звуки їй подобається вимовляти. Перш ніж привертати її увагу до себе, дочекайтесь паузи; а якщо ви прийшли, щоб узяти її на руки, тихенько приєднайтеся до її „занять”.

ПІДВОДИМО ПІДСУМКИ

Отже, у розвитку навичок спілкування дитини, яка ще не говорить, розрізняють 5 основних напрямків:

- Навчання зосереджувати увагу та реагувати на мовлення інших.
- Розвиток ігрових навичок.
- Навчання дотримуватися черги висловлювання.
- Розвиток навичок наслідування.
- Навчання користуватися навичками спілкування у повсякденному житті.

У першу чергу потрібно навчити дитину зосереджувати увагу.

Коли вона оволодіє цим умінням, можна розпочинати заняття ще у двох або більше напрямках мовленнєвого розвитку одночасно.

Коли ви заповните контрольні таблиці та поставите перед собою чіткі завдання, вирішити їх допоможуть деякі прості прийоми, що використовуються під час щоденних ігор та в процесі постійної взаємодії з дитиною.

Нижче узагальнені підходи та прийоми, найбільш важливі для успішного оволодіння дитиною навичок спілкування у довербальний період:

- Залишайте дитині час на відповідь.
- Слухайте ... і чекайте на відповідь.
- У навчанні відштовхуйтесь від інтересів дитини. Рушійною силою навчання мають стати її інтереси.
- Намагайтеся робити якомога більше по черзі з дитиною: виконувати дії, управляти мімікою, вимовляти звуки.
- Копіюйте вашу дитину і спонукайте її копіювати вас.
- Не намагайтеся передбачати все, що може потребувати ваш малюк. Допоможіть йому збагнути потребу у спілкуванні.
- Покажіть дитині, наскільки цінним і корисним є спілкування з вами як з практичного, так і з емоційного боку.
- Використовуйте одні й ті самі слова на позначення певних дій та предметів. Це допоможе вашій дитині навчитися визначати, якій дії передувало слово, розуміти значення слів, а з часом вимовляти ці слова.

Цей розділ в основному звернений до батьків, але брати та сестри, дідуся, бабусі та близькі друзі також можуть допомогти досягти успіхів у навчанні. Спілкування повинно стати важливою частиною усіх взаємин дитини з близькими. Люди, яких вона любить, допоможуть їй зрозуміти, яке задоволення можна отримати від спілкування з іншими, і яку радість приносить оточенню спілкування з нею.

Так, дорогенька,
АВТОБУС!



Великий, ЧЕРВОНИЙ
автобус з ЧОРНИМИ
колесами! Дивись,
колеса КРУТЯТЬСЯ!



В автобусі багато ЛЮДЕЙ!
Вони їдуть в місто, щоб
побачити великі, високі
БУДИНКИ!



Дивись: ЛЮДИ!
Дивись: КОЛЕСА!
Дивись: ВЕЛИКИЙ,
ЧЕРВОНИЙ...



РОЗДІЛ 3



НАВЧАННЯ МОВЛЕННЮ У ВЕРБАЛЬНИЙ ПЕРІОД

Вербальний період розвитку дитини - це час, коли дитина починає говорити.

Можливо, ваша дитина вже почала говорити, або ви відчуваєте, що вона ось-ось вимовить свої перші слова. А може, у своєму мовленні вона вже використовує певний набір слів чи навіть словосполучень, і ви хочете допомогти їй якнайповніше використати її мовленнєві здібності. У будь-якому випадку цей розділ буде для вас корисним. Ми розповімо, як правильно ставити мету, на досягнення якої будуть спрямовані ваші заняття, познайомимо зі способами оцінювання мовленнєвого розвитку дитини та деякими прийомами, що допоможуть дитині навчитися говорити, підкажемо як скласти індивідуальну програму занять.

Розвиток мовлення у дитини передбачає виконання таких завдань:

- Навчитися розуміти та використовувати у мовленні якомога більше слів та словосполучень;
- Навчитися користуватися мовою в різноманітних ситуаціях, щоб мати змогу виражати свої суспільні, побутові, емоційні та фізичні потреби; удосконалювати вміння правильно будувати розмову, висловлюватися по черзі;
- Навчитися виражати різні поняття та думки за допомогою слів та словосполучень. Уміти не лише називати предмети, явища або людей, але й описувати їх, пояснити, що вони роблять/для чого вони потрібні, кому належать тощо;
- Засвоїти правила граматики, наскільки дозволяє рівень мовленнєвого розвитку дитини;
- Поліпшити вимову окремих слів та загальні навички артикуляції відповідно до віку та рівня розвитку дитини.

У цьому розділі ми розглянемо три рівні мовленнєвого розвитку:

1. Рівень опанування окремими словами - коли дитина ще не поєднує слова у словосполучення;
2. Рівень словосполучень з двох слів - коли дитина вчиться поєднувати два слова;
3. Рівень словосполучень з трьох слів - коли дитина використовує у мовленні словосполучення/речення з трьох слів.

Вміння користуватися мовою ми спростимо до двох основних етапів: уміння використовувати окремі слова та вміння використовувати словосполучення.

Незалежно від рівня мовленнєвого розвитку, на якому перебуває дитина, основні принципи оцінювання, постановки завдань та власне навчання залишаються однаковими. Саме тому в кожній частині цього розділу спочатку

представлені зазначені принципи, а вже потім - інформація, що стосується конкретного рівня мовленнєвого розвитку.

Зауважте, що чіткої межі між рівнями не існує. Зазвичай діти продовжують користуватися окремими словами та простими словосполученнями навіть коли вже впевнено оперують словосполученнями з трьох слів. І це цілком природно, - подумайте, скільки разів на день ви використовуєте окремі слова та прості фрази у власному мовленні. До того ж, як уже згадувалося у попередньому розділі, навички довербального періоду спілкування продовжують відігравати важливу роль, навіть якщо мовлення дитини досить добре розвинуте. Незважаючи на те, що вашим основним завданням буде інтенсивний розвиток мовлення дитини, доцільно продовжувати роботу над навичками більш раннього періоду опанування мовою.

Цей розділ складається з трьох основних частин, в яких ми розповімо, як оцінювати рівень мовленнєвого розвитку, як вирішувати завдання в процесі навчання або, простіше кажучи, чого навчати та як навчати. У кінці розділу подано контрольні таблиці. Можливо, ви вважатимете за потрібне зняти з них копію, перш ніж користуватися ними. Сумарні контрольні таблиці ви знайдете у Книзі 8.

ЯК ОЦІНЮВАТИ РІВЕНЬ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ

У сфері мовленнєвих навичок, так само як і в будь-якій іншій, перш ніж розпочати навчання, потрібно мати чітку картину того, що ваша дитина вміє на даний момент. (У нашому випадку, що вона вже вміє говорити).

Навіть якщо словниковий запас дитини складається лише з декількох слів, які повторюються знову й знову, варто уважно прослідкувати, як вона користується цими словами та який зміст в них вкладає.

Якщо ваша дитина тільки починає говорити та/або все ще спілкується переважно за допомогою окремих звуків та жестів, під час оцінки її мовленнєвих навичок, спирайтесь на методичку, описану у Розділі 2, та рекомендації, подані нижче.

Зразок мовлення.

Провідна роль в оцінюванні мовленнєвого розвитку за Програмою ГОВОРИ відведена саме зразку мовлення. Загалом це означає, що для отримання мовленнєвого зразка потрібно записувати все, що говорить ваш малюк!

Зразок мовлення не лише ілюструє, які слова малюк уміє вимовляти, але й дозволяє зрозуміти, що стоїть за цими словами, тобто що саме намагалася висловити дитина. Більш того, зразок мовлення дозволяє глибше оцінити мовленнєві навички дитини - її вміння дотримуватися черги висловлювання, слухати, відповідно реагувати та пропонувати нову тему для розмови.

Як отримати зразок мовлення:

1. Виберіть день, коли ви будете записувати все, що говорить ваша дитина.
2. Займайтесь звичними справами, намагаючись створювати ситуації, які подобаються дитині та спонукають її до спілкування.
3. Завжди майте при собі записничок та олівець.

4. Радимо розбити кожну сторінку записника на три колонки. У правій колонці записуйте висловлювання вашого малюка, у лівій - усе, що сказали ви безпосередньо перед його реплікою. А посередині - коротко опишіть ситуацію, в якій відбувалося спілкування.

5. Якщо дитина точно повторила ваші слова - зробіть відповідну позначку, наприклад „І” (імітація) або „К” (копіювання).

6. Якщо у своєму мовленні дитина використовує зовсім мало слів, включайте до зразка мовлення звуки та жести, якими вона користується під час спілкування. Скажімо, дитина хоче отримати певний предмет і вказує на нього або хитає головою на знак відмови. Подібні жести слід занотувати.

7. Усіляко підбадьорюйте дитину та заохочуйте до спілкування, однак намагайтеся не давати забагато вказівок. Вам потрібно побачити її невимушену реакцію у звичайних умовах. Просто розмовляйте з дитиною, як ви це звичайно робите.

8. Ви переконаєтесь, що записувати розмови дитини з іншими людьми набагато легше, ніж розмову з вами. Скористайтеся присутністю третьої особи, щоб мати змогу поспостерігати та зробити записи, а також попросити її записати вашу розмову з дитиною.

9. Сплануйте свій час таким чином, щоб увечері того ж дня, так би мовити, по свіжому сліду, поки ви ще добре пам'ятаєте усі події, ви могли проаналізувати отриманий зразок мовлення дитини. Ймовірно, прагнучи записати усе якомога повніше, ви скорочуватимете слова та робитимете у своїх записах позначки. І негайний розбір допоможе уникнути плутанини.

Приклад зразка мовлення представлено у таблиці 3.1. Звичайно, ви можете використовувати більше скорочень, ніж використано у наведеному прикладі.

Контрольна таблиця 3.1. Зразок мовлення Пітера

<i>Що сказала мама</i>	<i>Ситуація (що, де коли відбувається)</i>	<i>Що сказав Пітер</i>
Пора вставати! Пора вставати! Ось ти і встав Хочеш лялю?	Ліжечко, ранок	Вставати (став) Лялька встала (ляля стала) Вставати (став)
Час перевдягнутися Лежи спокійно	Міняємо підгузок	Ні, ні Ні
О, дивись що тато приготував	Кухня	Хліб
Ммм, ням-ням смачна канапка	Тато: пропонує канапку	Ням-ням

Що ти ще будеш? Хочеш ще соку? Ти вже поїв?	Мама: пропонує сік Пітер: відштовхує сік	Тік (сік) Вставати (став) Вставати (став)
Взуємо черевички Гарненькі коричневі черевички	Час одягатися	Черевик (вик) Черевик (вик)
Тато йде Тато пішов ...Енді до автобуса. Прощавай Енді	Біля дверей. Тато виходить. Репліка по дорозі з вітальні. Мама дістає ключі. По дорозі до машини	Та-то Та-то Машина (сіна) Брм-брм
Енді каже: „Побачимось, Пітер”	На автобусній зупинці	Та-то
Почекай, Пітер	Мама говорить по телефону	На ручки (ми)
Що робить ведмедик?	Мама піднімає та опускає ведмедика	Стриб
Дивись, ведмедик голодний?	Мама годує ведмедика Пітер піднімає та опускає ведмедика	Ні Стриб
Куди пішов ведмедик? Де ведмедик? Де він зараз	Ховає ведмедика під стіл Ведмедик на піаніно	Стіл Ведмедик Наверху (там)

Коли мовний зразок вашої дитини буде готовий, використовуючи його ви зможете відповісти на 3 важливі запитання:

- Чому моя дитина розмовляє?
- Про що вона розмовляє?
- Які граматичні форми вона використовує?

Чому моя дитина розмовляє?

Перед тим як перейти до розгляду слів та/або словосполучень, ужитих дитиною, поміркуйте, з якою метою вона використала свої мовленнєві навички.

Розмовляючи, ми використовуємо слова для того, щоб поділитися новинами, попросити певну річ, від чогось відмовитися, щось запропонувати, одне слово, задовольнити певне коло практичних та соціальних потреб.

Якщо дитина не вміє застосовувати мовленнєві навички для задоволення своїх потреб, то навіть найбагатший словниковий запас не принесе бажаних результатів. І навпаки, якщо ви допоможете дитині відчутти, що спілкування з

іншими приносить їй як практичне, так і емоційне задоволення, зумієте навчити її застосовувати вже засвоєні слова у різноманітних ситуаціях, вона зможе використати свій, нехай невеликий, словниковий запас повною мірою, що слугуватиме хорошим підґрунтям для подальшого розвитку.

Уміння вести розмову.

Уміння дитини вести розмову тісно пов'язане із навичками вільного використання словникового запасу.

У Розділі 2 ми розглядали вміння дотримуватися черги висловлювання як основу вміння вести розмову. Дитина, яка вже навчилася говорити, повинна навчитися вимовляти слова по черзі зі співрозмовниками. Їй потрібно вміти зав'язати розмову та підтримувати її або ж відповідно реагувати на слова співрозмовника.

Як проаналізувати вміння дитини користуватися мовленнєвими навичками.

Щоб оцінити, наскільки повно малюк уміє користуватися мовленнєвими навичками, скористайтеся зразком його мовлення та Контрольною таблицею 3.1. Рівень опанування мовою, „Окремі слова” та/або Контрольною таблицею 3.2. Рівень опанування мовою: „Словосполучення”. Якщо ваша дитина все ще користується багатьма навичками довербального періоду, додатково зверніться до Контрольної таблиці 2.5. Використання дитиною навичок спілкування довербального періоду.

Опрацюючи зразок мовлення, беріть до уваги та аналізуйте кожний жест, слово або словосполучення. Надалі ми будемо використовувати термін висловлювання, який позначає одночасно і жести, і слова, і словосполучення.

Визначте, якій контрольній таблиці відповідає кожне окреме висловлювання. Жести і звуки слід записувати до контрольної таблиці 2.5, окремі слова до контрольної таблиці 3.1, а словосполучення - до контрольної таблиці 3.2.

Звірте за відповідною контрольною таблицею, до якої категорії віднести висловлювання дитини. Запитання, коментарі та приклади у кожній таблиці допоможуть вам правильно вибрати категорію.

Коли категорія знайдена - поставте галочку під пунктом „Так” (у Контрольній таблиці 2.5) або в першу з трьох колонок (в Контрольних таблицях 3.1 та 3.2).

Слова та словосполучення, ужиті дитиною в мовленні, розподіляються по групах, відповідно до мети висловлювання: спонукати або підтримувати спілкування. Якщо дитина використала слово чи словосполучення, щоб розпочати розмову або змінити предмет/тему розмови, вона спонукала спілкування. Якщо ж висловлювання - це реакція на мовлення, звернене до неї, вона підтримала спілкування. Будь ласка, поставте галочку у відповідній колонці.

Приклади, що допоможуть правильно розподілити висловлювання за типом, ви знайдете в таблиці 3.2.

Коли ви подібним чином опрацюєте всі висловлювання у зразку мовлення вашої дитини, ви зможете використовувати контрольні таблиці для постановки завдань, на досягнення яких спрямовуватимуться ваші спільні заняття.

Контрольна таблиця 3.2. Уміння зав'язувати та підтримувати розмову

Спонування (зав'язування розмови):

Сем підходить до мами, яка миє посуд, смикає її за спідницю і каже: „Пити!“

Паула разом з татом розглядає книжку. Паула показує на малюнок і каже „Яблуко“.

Джо і дідусь граються з іграшками.

Дідусь: Дивись, Джо, як швидко їде моя машинка.

Джо (приєднується до гри): Трррр.

Дідусь: Моя машинка їде під мостом.

Джо (у відповідь): трррр там.

Дідусь: Тепер моя машинка їде по мосту.

Джо (мінє тему): Хочу гуляти.

Підтримання розмови

Кейт з татом на кухні.

Тато: Що б ти хотіла, Кейт?

Кейт: Хочу сік!

Джордж і його брат гойдаються на гойдалці.

Брат: Злазь, Джордж, зараз моя черга.

Джордж: Ні!

Бабуся провідала Лі та збирається додому.

Бабуся: Па-па Лі, побачимося в неділю.

Лі: Па-па.

Про що розмовляє дитина?

Зразок мовлення допоможе вам розв'язати ще одне, не менш важливе, запитання стосовно змісту мовлення дитини або значень, які вона здатна і хоче виразити. Звичайно, вам хочеться, щоб дитина знала якомога більше слів, але не менш важливо, щоб вона опанувала слова, що належать до різних частин мови. Для прикладу, порівняємо словниковий запас двох хлопчаків:

„Словник” Бена:

б-рррр	му-му	кофта	вікно
м'яч	сік	ложка	на-на
кекс	дім	ні	так
ляля	киця	жаба	па-па
гава	капці	цап	бум

„Словник” Білла:

хліб	м'яч	ням-ням	гуляти
сік	ні	пюре	мити
ляля	суп	спати	коник
читати	па-па	привіт	штани
скок	іти	ложка	жаба

У кількісному відношенні „словники” Бена та Білла однакові, однак словниковий запас Білла якісно багатший, оскільки він знає більше слів, що належать до різних частин мови. Бен може сказати „гава”, „па-па”, „ні”, а також назвати певні речі - тобто його словниковий запас складають лише іменники. Білл до того ж може повідомити що роблять ті чи інші об'єкти/суб'єкти (читають, гуляють, мийть, сплять). Він учиться говорити, де вони знаходяться та що з ними відбулося, тобто може вжити доконану форму дієслова. Якщо, опановуючи нові слова, Бен та Білл продовжуватимуть розпочату тенденцію, коли справа дійде до об'єднання слів у словосполучення та фрази, Білл матиме значну перевагу, оскільки в його словниковому запасі значно більше можливостей для побудови комбінацій з двох слів.

Звичайно, для початку, Бен також досягнув неабияких успіхів і його батьки мають повне право пишатися кожним його словом. Вони можуть допомогти йому і в подальшому, якщо зараз навчатимуть не лише іменників, але й слів, що належать до різних частин мови.

Діткам, які вже навчилися вживати словосполучення, важливо вміти виражати різні значення (висловлювати різні типи суджень):

Список 1

Ляля сидить
Жаба стрибає
Мама спить
Везу машину
Пенні ням
ням сосиску
Машина їде
Лялька падає
Мити маму

Список 2

Жаба сидить
Ням банан
Гаряча сосиска
Тато пішов
Ні спати
Ще стрибає
Ляля там
Штани мокрі
Ця книга

Помітно, що в списку 2 представлені більш різноманітні висловлювання, ніж у списку 1, де містяться лише пари іменник-дієслово. Це зовсім не означає, що певний тип словосполучення має перевагу над іншим. Просто для того, щоб малюк міг розповісти про найрізноманітніші події, що трапляються в його житті, йому необхідно навчитися оперувати словосполученнями усіх типів.

Як аналізувати висловлювання дитини.

Щоб проаналізувати усі типи слів чи словосполучень, які навчилася вимовляти ваша дитина, скористайтеся зразком її мовлення та Контрольною таблицею 3.3: Уміння вживати окремі слова, що належать до різних частин мови

та/або Контрольною таблицею 3.4: Уміння будувати словосполучення з двох слів, що належать до різних частин мови та/або Контрольною таблицею 3.5: Уміння будувати словосполучення з трьох слів, що належать до різних частин мови.

Опрацьовуючи зразок мовлення, аналізуйте кожне висловлювання (слово або словосполучення) окремо. Не потрібно аналізувати слова та словосполучення, що безпосередньо імітують ваші висловлювання.

Для кожного висловлювання підберіть відповідну Контрольну таблицю. Як правило, достатньо звірити кількість слів у висловлюванні. Якщо фраза малюка налічує більше трьох слів, запишіть її до контрольної таблиці 3.5. Зауважте, що діти часом вживають словосполучення із 2 слів які насправді, за змістом еквівалентні одному слову, наприклад, „на ручки“, „нікого нема“. Ці словосполучення являють собою єдину конструкцію, і їх слід записувати у Контрольну таблицю, що містить окремі слова.

А зараз повернемося до Контрольних таблиць. Визначте, до якої категорії належить те чи інше висловлювання. Запитання і приклади, наведені у лівій колонці таблиці, слугуватимуть вам орієнтиром. Намагайтеся більше уваги приділяти тому, який зміст вкладає дитина в те чи інше висловлювання. Якщо, наприклад, малюк говорить: „мама мити“ - це може означати і „мама, помий“ і „мама мие“. Охарактеризована у зразку мовлення ситуація, в якій є використані слова, покаже, що дитина мала на увазі.

Трапляється, що висловлювання дитини можна віднести одразу до двох категорій. Наприклад, фразу „мамина книга тут“ можемо віднести як до категорії вживання родового відмінку, так і до категорії вживання слів, що позначають місце розташування. У подібних випадках фразу записують двічі.

Якщо у зразку мовлення зустрічаються декілька словосполучень з двох або трьох слів, то всі вони фіксуються лише в тому випадку, якщо містять різні ключові слова. Наприклад, якщо у зразку мовлення дитини зустрічаються фрази:

ще соку
ще яблуко
ще банан,

достатньо записати тільки один приклад. Так само, якщо ваш малюк каже:

Енн ням
жаба ням
мама ням,

У контрольну таблицю записуємо лише одну фразу. Нагадаємо, що наша мета-упевнитися, що дитина навчилася вживати різні словосполучення кожного типу та використовує для їх побудови багато різних слів.

Після того, як ви опрацювали усі висловлювання зі зразка мовлення, запишіть у кожній колонці Контрольної таблиці відповідну кількість слів чи словосполучень, ужитих дитиною, та порівняйте це число з вказаним у правій колонці мінімально необхідним числом, на яке слід орієнтуватися. Результат зіставлення та ваші

нотатки допоможуть вирішити, з чого розпочинати навчання. Далі ми поговоримо про те, як формулювати цілі у навчанні.

Які граматичні форми має знати і вживати у своєму мовленні дитина?

Граматично правильне оформлення речень не настільки принципове для повноцінного спілкування, як усе те, що ми детально розглядали вище. Однак це важливо, якщо дитина може і хоче говорити, як усі. Крім того, слід зауважити, що граматичні форми чудово допомагають уточнити зміст повідомлення.

Користуючись зразком мовлення та контрольною таблицею 3.6, зазначте усі правильні закінчення слів, допоміжні слова та звороти, які використав у мовленні ваш малюк.

ЯК СФОРМУЛЮВАТИ ЦІЛІ НАВЧАННЯ

Після того, як ви проаналізуєте зразок мовлення дитини за допомогою контрольних таблиць, можна переходити до вибору конкретних цілей навчання, сукупність яких складатиме програму мовленнєвого розвитку.

У рамках програми мовленнєвого розвитку можна виділити принаймні два типи завдань - завдань на вміння користуватися мовою та завдань на вміння виражати різні види суджень. Можливо, ви вважатимете за потрібне поставити перед дитиною певні граматичні задачі. Як буде показано далі, усіма цими напрямками розвитку ви зможете займатися одночасно, а згодом заняття стануть невід'ємною частиною повсякденного життя.

Уміння користуватися мовою.

Працюючи над розвитком цієї навички, пам'ятайте про головні цілі:

- Розширювати можливості використання дитиною мовленнєвих навичок;
- Упевнитись, що малюк володіє навичками участі в розмові, тобто може виявити ініціативу та підтримати бесіду.
- Спонукайте дитину виражати свої потреби за допомогою найскладніших фраз, які вона вже засвоїла - чи то окремі слова, словосполучення з двох, трьох чи більше слів.

Далі розглянемо декілька вказівок, що допоможуть вам вибрати завдання для удосконалення навичок користування мовленням:

1. Спочатку уважно прогляньте записи в першій колонці кожної контрольної таблиці. Зверніть увагу на те, як розподілилися ваші „галочки“. В ідеалі ви повинні отримати декілька „галочок“ у кожній графі, однак якщо мова йде про дітей з певними відхиленнями або затримкою у мовленнєвому розвитку, то картина навряд чи буде однорідною.

2. Якщо ваша дитина використовує в основному окремі слова, зосередьте увагу на Контрольній таблиці, де оцінюється ця навичка. Якщо ж вона частіше вживає словосполучення, відповідно зверніться до інших Контрольних таблиць.

3. Коли працюєте над вибором цілей та завдань навчання, зупиняйтеся на незаповнених або напівпорожніх полях.

4. Щоразу вибирайте одне або два завдання. Серед батьків поширена думка, що якщо вони вже усвідомили, що являє собою даний аспект розвитку мовлення, то з самого початку, спонукаючи дитину до спілкування, треба намагатися, щоб вона користувалася усіма можливими способами. Звичайно, це чудово, але все ж таки виберіть для цілеспрямованої роботи одне чи два завдання. Це дозволить вам ретельно простежити за досягненнями дитини, і, крім того, якщо ваші сподівання та вимоги будуть рости занадто швидко та одночасно, дитина просто розгубиться.

5. Упевніться, що ваші завдання на вміння користуватися навичками мовлення узгоджуються з завданнями на вміння виражати різні типи суджень. Наприклад, немає сенсу вчити дитину користуватися словами заперечення, поки вона не навчиться вимовляти слово „ні“. Як правило, лише в небагатьох випадках завдання/цілі у цих двох сферах збігаються.

6. Коли вибираєте завдання, визначте кількість слів (словосполучень з двох слів чи словосполучень з трьох слів), котрі, на ваш погляд, повинна вживати у мовленні дитина.

7. Зверніть увагу на 2 і 3 колонки Контрольних таблиць 3.1. та 3.2, де відзначається, чи зав'язував малюк або ж підтримував розмову. Вивчіть загальну картину, враховуючи всі колонки. Налагодження балансу в цій сфері повинно стати одним з пріоритетних завдань.

Декілька прикладів конкретних завдань:

1. Уміння просити про послугу за допомогою окремих слів;
2. Уміння зав'язувати розмову з метою щось повідомити за допомогою окремих слів;
3. Уміння відмовлятися від предметів та послуг за допомогою словосполучень з двох слів;
4. Уміння розповісти про щось за допомогою словосполучень із трьох слів;
5. Уміння підтримувати розмову за допомогою словосполучень з двох чи трьох фраз.

Трішки пізніше в цьому розділі ми розповімо, як освоювати з дитиною нові способи застосування розмовних навичок.

Думки і судження, які може висловити ваша дитина.

У цій сфері розвитку мовлення нашими загальними завданнями будуть:

- Розширення діапазону різних типів суджень, які може виразити ваша дитина;
- Збільшення кількості слів і словосполучень, котрі дитина може вимовити;
- Розвиток розмовних навичок малюка від довербальних до використання окремих слів, від використання окремих слів до вживання словосполучень з двох слів, а далі словосполучень та фраз з трьох і більше слів.

Залежно від рівня мовленнєвого розвитку підхід до вибору конкретних завдань дещо змінюється, тому про завдання кожного рівня розвитку ми поговоримо окремо.

Вибір завдань для малюка, що вже вмє користуватися окремими словами.

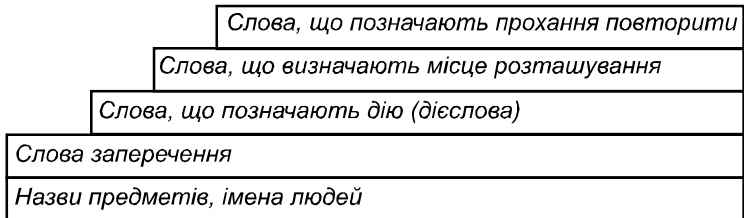
На цьому етапі вам слід вибрати 4-5 слів, яких ви хочете навчити дитину. Коли

вона засвоїть ці слова, можна вводити нові. Однак, якими мають бути ці слова?

Спочатку вирішіть, яких частин мови слід навчати вашу дитину. Ще раз зверніться до категорій слів, що вказані в контрольній таблиці (З.3). Звичайно, вам хочеться, щоб дитина навчилася вживати слова різних частин мови. Але все ж таки, з чого розпочати?

У контрольних таблицях подано приблизний порядок введення нових категорій слів, проте ми не рекомендуємо вам намагатися повністю охопити котрусь із категорій і лише потім переходити до вивчення наступної. Уявити, яким має бути процес засвоєння слів різних категорій, допоможе представлена нижче сходинкова діаграма:

Діаграма засвоєння дитиною окремих слів*



Як правило, опанування словами починається зі слів нижнього ряду. Малюк освоює декілька іменників, заперечення „ні” та дієслово „нема”. Потім вивчає слова, що позначають дії і водночас засвоює нові іменники і заперечення. Згодом дитина доповнює свій словниковий запас словами, що позначають місце розташування, а також вдосконалює навички використання слів перших трьох категорій. На останньому етапі вводять слова, що позначають прохання повторити. Отже, малюк поступово піднімається на найвищу сходинку. Це означає, що він засвоїв різноманітні слова усіх п'яти категорій.

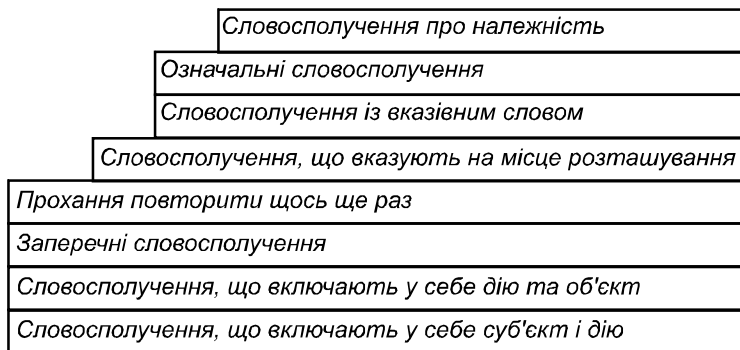
Насправді зовсім небагато дітей точно дотримуються цієї моделі. Нехай вас не бентежить, якщо процес засвоєння нових слів вашою дитиною повністю не відповідає наведеній вище діаграмі. І все ж ця діаграма може слугувати хорошою підмогою під час постановки нових цілей. Якщо ваша дитина вже навчилася оперувати певною кількістю слів, намагайтеся не лише розвивати її навички, умовно наближаючись до вершини діаграми, а й паралельно заповнювати виявлені прогалини у вміннях дитини. Якщо ж дитина тільки починає говорити, відправною точкою для вас буде лівий нижній кут діаграми - розпочинайте з декількох назв предметів та частки „ні” (дієслова „нема”), а потім поступово вводьте більше слів інших категорій і одночасно збільшуйте кількість слів, що належать до категорій, які ви вже опрацювали.

Коли ви вирішите, які частини мови вивчатимете першими, вам залишиться вибрати конкретні слова. При цьому необхідно враховувати, які слова малюк розуміє, які слова йому потрібні і які слова він хоче вимовляти, - це повинні бути слова, що позначають предмети, які дитина любить, дії, які їй подобаються і котрі, рано чи пізно, стануть часткою її повсякденного життя. Особливо на перших порах старайтеся вибирати такі іменники і дієслова, які малюк може безпосередньо

„відчути”. Наприклад, це назви предметів, які є поруч і яких можна торкнутись. Якщо це дії, вони мають бути нескладними, щоб малюк міг сам їх виконати, і їх не треба було демонструвати і т.д. Орієнтуйтеся на інтереси дитини, і ви не помилитесь!

Вибір завдань для малюка, що вміє користуватися фразами з двох слів.

На цьому рівні процес засвоєння речень можна представити у вигляді такої діаграми:



Як і в попередньому прикладі, наша гіпотетична „типова” дитина починає вчитися з лівого нижнього кутка. Спочатку вона об'єднує в одну фразу прості слова - дійову особу та саму дію (наприклад, „мама мие”) або дію та об'єкт (наприклад, „посади лялю”). Приблизно в той самий час вона починає користуватися заперечними словосполученнями („Не хочу”), а також фразами, що позначають прохання повторити щось ще раз („Ще хліб”). Трішки пізніше дитина опановує словосполучення, що вказують на місце розташування („Кітті на ручки”) і одночасно вчиться будувати великі комбінації, що належать до перших трьох категорій. Таким чином, вона умовно просувається вгору по діаграмі, поки не засвоїть усі вказані типи словосполучень і не дійде до третього рівня - використання словосполучень з трьох слів.

Наведена вище діаграма та контрольна таблиця 3.4 допоможуть вам вирішити, з чого розпочати.

Коли дитина тільки починає складати два слова або ж переходить до вивчення нового типу словосполучень, радимо чітко визначити, яких саме словосполученням її навчати. Виберіть окремі слова, якими дитина вільно володіє, і побудуйте з них словосполучення, що описують її улюблені ситуації, наприклад, можна розпочати з фрази типу суб'єкт + дія: „Ляля стриб” та заперечного словосполучення: „Нема молока”.

Коли дитина навчиться оперувати цими фразами, запропонуйте інші приклади з тими самими ключовими словами:

Суб'єкт + дія

Ляля стриб
 Мама стриб
 Жаба стриб
 Киця стриб

Заперечення

Нема (ні) хліба
 Нема тата
 Киці нема
 Ні стриб

Далі спробуйте урізноманітнити словосполучення:

Суб'єкт + дія

Ляля спить
 Киця спить
 Жаба їсть (гам)
 Мама миє

Заперечення

Більше нема
 Не спить
 Не стриб
 Лялі нема
 Киці нема (пішла)

Кількість різноманітних словосполучень типу суб'єкт + дія можна поступово збільшувати та одночасно вводити словосполучення інших типів, наприклад, дія + об'єкт.

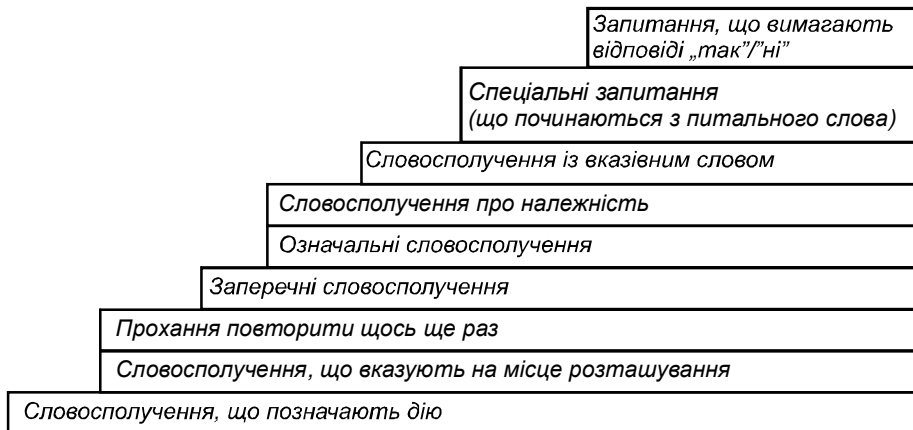
Після того, як дитина навчиться використовувати певну кількість словосполучень з двох слів, що належать до однієї категорії, конкретизувати завдання всередині цієї категорії вже не обов'язково. Можна просто вибрати категорію та працювати над словосполученнями, які ви придумаете. Якщо ви вже опрацьовували означальні словосполучення, можна використати звичайні побутові ситуації, щоб поговорити, наприклад, про великі та маленькі ложечки, червоні носочки, гарненькі квіточки, швидку машинку тощо.

Отже, ще раз визначимо процедуру постановки завдання:

- Якщо дитина тільки вчиться складати слова у речення або починає використовувати у своєму мовленні нову категорію словосполучень, потрібно точно визначити і слова, і словосполучення, яких вона має навчитися.
- Коли дитина зрозуміє, як будуються словосполучення даного типу, залиште лише ключове слово та запропонуйте малечі багато різних словосполучень із цим словом.
- Коли вона оволодіє вмінням складати словосполучення з двох слів, можете вибрати для опрацювання певну категорію словосполучень з двох слів, наприклад словосполучення з проханням щось повторити або означальні словосполучення, та працювати над будь-якими прикладами.

Вибір завдань для дитини, що вміє оперувати словосполученнями з трьох слів

На діаграмі показано схему оволодіння словосполученнями з трьох слів



Як і на попередніх рівнях оволодіння мовленням, розвиток мовленнєвих навичок „типової” дитини відбувається у напрямку зліва-направо та вгору по діагоналі, починаючи з нижнього лівого кутка, як показано на схемі.

Оскільки в період навчання, що розглядається в даному розділі, дитина вже вільно складає речення з двох слів і трохи розуміє, як поєднувати слова в словосполучення, то, як правило, ставити за мету вивчення конкретних слів немає потреби. Ваші завдання можуть просто визначати тип словосполучень, які дитина повинна засвоїти, а щодо прикладів, - можна використовувати будь-які словосполучення, що стосуються подій, які відбулися протягом дня.

Наприклад, ваші завдання можна сформулювати таким чином:

- Означальні словосполучення з трьох слів;
- Словосполучення з трьох слів, що вказують на належність.

Однак якщо ви відчуваєте, що дитина має певні труднощі із засвоєнням матеріалу, або ж вам здається, що такий підхід залишає занадто багато свободи, конкретизуйте принаймні ключове слово, тобто слово, яке ви маєте на меті вивчити. У цьому випадку ваші цілі виглядатимуть приблизно так:

- Словосполучення з трьох слів, які містять прохання зробити щось ще раз: „Хочу ще...”
- Спеціальні запитання з трьох слів (запитання, які починаються з питального слова): „Куди пішов...?”

Вибір граматичних завдань.

Контрольна таблиця 3.6 показує, на якому рівні мовленнєвого розвитку та в якій послідовності в мовленні дитини з’являються граматичні категорії.

Формування граматичних навичок розпочинають у міру досягнення дитиною відповідного рівня мовленнєвого розвитку, а кожна нова граматична форма має відповідати тим завданням, які ви поставили перед дитиною в області вивчення нових лексичних одиниць.

Немає потреби спеціально відводити час для освоєння цієї групи навичок. Граматичні завдання слід вводити поступово відповідно до готовності дитини як

частину загальної Програми розвитку мовлення.

Пам'ятайте, що навчання дитини граматично правильного мовлення - це перш за все виправдане очікування від неї більш правильного, „дорослішого” мовлення, процес формування якого досить довгий і поступовий.

Деякі запитання та відповіді на тему „Чого навчати”.

„Моя дитина починає складати словосполучення з двох слів, але в контрольній таблиці, де оцінюються вміння користуватися окремими словами, у неї ще багато прогалів. Чи означає це, що нам потрібно продовжувати роботу над окремими словами?”

Так. Для того, щоб навчитися складати багато різних словосполучень, вашій дитині знадобиться багато різних окремих слів. Ви можете працювати одночасно над завданнями двох рівнів оволодіння мовленням - рівнем окремих слів та рівнем словосполучень, - опрацьовуючи нові словосполучення із слів, які малеча вже вивчила, і одночасно поповнюючи її словниковий запас.

„Моя дитина вивчила багато „дитячих слів”. Можу я вносити ці слова в контрольну таблицю? Чи повинна я тепер „перевчати” її, пояснюючи, які слова насправді потрібно вживати замість „дитячих”?

Якщо дитина вживає ці слова доречно, і вам зрозуміло, що вона хоче ними виразити, можете внести їх у контрольну таблицю. Однак слід розрізняти, коли дитина просто „белькоче”, не намагаючись нічого виразити. Часом дітям подобається копіювати мову дорослих, хоча вони зовсім не розуміють змісту слів.

Учіть дитину тієї форми слова, яку ви зазвичай вживаєте вдома („до побачення” або „па-па”, „мама” або „гава”, „їсти” або „ням”). Якщо сумніваєтесь, зупиніть свій вибір на правильній формі, хоча, вочевидь, нема сенсу вчити дитину слову „собака”, якщо всі навколо говорять „гава”!

Якщо ви вважаєте за необхідне навчити дитину правильно вимовляти слова, які вона звичайно вимовляє „по-дитячому”, робіть це якомога делікатніше. Не кажіть, що вона вимовила щось неправильно, а вживайте правильну форму слова у своїй відповіді. Наприклад, якщо дитина скаже: „цяця”, можете відповісти їй: „Так, це іграшка”.

„Я не можу вирішити, які нові слова вивчати з сином. Він може попросити мені дати те, що він хоче (в основному їжу), але зацікавити його чимось новим надзвичайно важко, особливо коли йдеться про дієслова чи слова, що позначають місце розташування”.

Перш за все вам слід усвідомити, що розширення інтересів дитини є важливою і невід'ємною частиною процесу розвитку мовлення. Не слід вважати, що в той час, коли ви опрацьовуєте нові ігрові навички та ігри, ви відступаєте від занять з розвитку мовлення; навпаки - це частина процесу. Адже для того, щоб навчитися говорити, треба мати про що говорити.

По-друге, уважно поспостерігайте за тим, що цікавить вашого малюка в даний момент, і подумайте, як можна ввести в нові слова, що пов'язані з предметом його цікавості. Наприклад, навчіть дитину просити не тільки улюблену страву, але й

ложку до неї. Навчіть малечу просити, щоб його підняли та посадили на високий стільчик. Якщо його цікавить їжа, можливо, йому сподобаються ігри-приготування різноманітних страв, а для подібних ігор вам знадобиться чимало дієслів (наприклад, варити, пекти, різати, мити). Малюка можуть зацікавити ігри, пов'язані з тактильними відчуттями - ігри з тістом, піском, водою, що означатиме появу у словнику дитини багатьох нових слів.

Вашій дитині потрібно зрозуміти, що мовленнєві навички можуть бути корисними не лише тоді, коли вона хоче щось попросити. Спершу дитині може видатися, що зручніше користуватися жестами. У такому разі вам стануть у пригоді поради, викладені в Розділі 2, та вказівки про те, як навчити дитину користуватися мовленням, подані далі у цьому розділі.

„Слова, які вміє вимовляти моя дитина, зовсім не відповідають тому, що пропонують контрольні таблиці та діаграми. Як мені правильно визначити завдання?“

Вам потрібно дотримуватися золотой середини між розвитком навичок, які вже у дитини сформувалися, та заповненням „прогалів“. Використовуйте контрольні таблиці та діаграми як взірць. Вони підкажуть, в якому порядку опанувувати нові навички.

Зовсім небагато дітей розвиваються згідно з представленою нами схемою. Вона дається як орієнтир. Якщо інтереси вашої дитини не збігаються з напрямком, який ви обрали, - не страшно!

Як розвивати навички усного мовлення.

Учитися усного мовлення можна де завгодно. Становище батьків у цьому сенсі унікальне, оскільки, коли настає час навчитися говорити, вони завжди поруч, у будь-якій ситуації, а ще тому, що батьки - саме ті люди, з якими малюк більше за все хоче розмовляти.

Як організувати заняття.

Більшість батьків вважають, що для занять потрібно виділяти певний час щодня (скажімо, 15 хвилин), протягом якого зосереджувати увагу виключно на розвиткові мовлення. Для цих занять можна заздалегідь готувати спеціальні ігри та придумувати вправи. До того ж в умовах, коли не потрібно відволікатися на сторонні справи, набагато легше стежити за успіхами дитини. До ваших занять добре залучати інших членів родини, які стануть взірцем для вашої „особливої“ дитини. Намагайтеся не займатися завжди в одному місці. Спробуйте урізноманітнити навчальну обстановку, наскільки дозволяє ваш будинок, сад тощо.

Незалежно від того, чи плануєте ви спеціальні заняття, чи ні, навчання в основному повинно відбуватися на фоні повсякденної діяльності або в процесі гри. Усі методи навчання, представлені нижче, можна використовувати як під час спеціальних занять, так і в ході звичного спілкування з дитиною.

Ваша роль.

Багато наших порад можуть видатися вам загальновідомими чи навіть

банальними. Справа в тім, що вони відображають природну поведінку батьків. Як уже неодноразово зазначалося, учені, що займаються проблемами мовлення, перейняли досвід спілкування батьків зі своїми дітьми для розробки порад для педагогів. Оскільки ми не можемо запропонувати вам якісно нового підходу до навчання, важливо виділити певний час, подумки повернутися назад та подивитися на себе збоку, щоб упевнитися, що все, описане нами, дійсно відбувається. Можливо, тоді ви зможете більш виважено, послідовно та точно використати запропоновані прийоми, ніж ви це робили раніше - коли допомагали своїм старшим діткам навчитися говорити.

1. Розмовляйте з дитиною про те, що вона робить - опишіть її дії та предмети (матеріали), з якими вона займається.

2. Вимовляйте підібрані вами слова та словосполучення чітко та просто, наголошуючи на тому, що в даний час відповідає поставленому завданню.

3. Дотримуйтеся черги висловлювання під час спілкування з дитиною вербального та невербального (жестами, мімічними рухами). Не намагайтеся говорити і за себе, і за неї. Навіть якщо дитина ще не знає жодного слова, жести та звуки, які вона видає, слід вважати за повноцінну участь у розмові.

4. Очікуйте на реакцію з боку дитини та дайте їй на це певний час. Якщо ви відчуваєте, що вам важко чекати, потренуйтеся - подумки порахуйте до п'яти. Не продовжуйте розмови, поки не стане цілком зрозуміло, що дитина не відповідає.

5. Використовуйте звуки, жести та слова дитини в якості відправної точки під час занять та поступово вводьте слова та словосполучення, яких ви хочете її навчити.

6. По можливості керуйтеся інтересами вашої дитини. Діти говорять лише про те, про що хочуть говорити. Якщо дитина ігнорує захоплюючу гру або цікаве заняття, що ви запланували, „проковтніть” образу, відкладіть це заняття на інший день та приєднайтеся до гри, яку вибрала малеча.

7. Реагуйте на звуки, жести та слова дитини так, як ви реагуєте на слова співрозмовника, коли хочете підтримати діалог. Якщо ви просто скажете „Молодчина!” або „Як ти гарно говориш!” - це не допоможе дитині скласти уявлення про те, як відбувається нормальна бесіда. Ви самі переконаєтесь, що малюкові буде не менш приємно, ніж похвалу, почути вашу природну реакцію на те, що він сказав, наприклад:

Дитина: Там.

Дорослий: Так, там ведмедик!

Дитина: Киця.

Дорослий: Так, киця стрибає.

Дитина: Хочу хліба!

Дорослий: Я дам тобі хліб з повидлом.

Дитина: Гава стриб.

Дорослий: Так, це велика плямиста собака.

Вибір матеріалів.

Коли ви займаєтеся з дитиною просто під час різноманітної „домашньої” діяльності, намагайтеся використовувати будь-яку можливість включити завдання, над якими ви працюєте, у все, що ви робите. Декілька слів там-сям - і вам не потрібно буде спеціально думати про матеріали. Однак, звичайно, є завдання, які вимагають попередньої підготовки. Якщо, наприклад, ваша ціль - засвоїти слово „м'яч”, ви можете покласти один м'яч серед іграшок, з якими малюк бавиться під час купання, другий - біля одягу, а третій, м'який, - у ліжечко. Якщо ви вивчаєте слово „Ведмедик”, можливо, вам доведеться декілька днів носити за собою улюбленого м'якого ведмедика, садити його за стіл під час їжі та брати у ліжечко слухати вечірню казку.

Спеціально організовані заняття дадуть вам можливість використати ті самі слова у різноманітних ситуаціях. Важливо, щоб дитина усвідомила, що „чашка” - це не лише червона річ з двома ручками, а словосполучення „лялька всередині” може означати і те, що лялька міститься в коробці, і те, що вона в кошику, і навіть - у ляльковому будиночку!

Заведіть спеціальну коробку, в яку ви складатимете різні речі, які можуть стати у пригоді під час роботи над певним завданням. Змінюється завдання - змінюються предмети в коробці.

До цих пір ми розглядали роль педагога лише в загальних рисах. А тепер звернемося до конкретних прийомів навчання, у першу чергу розповімо про те, як учити дитину користуватися мовленнєвими навичками, а потім - як навчати слів та словосполучень.

ЯК НАВЧИТИ ДИТИНУ КОРИСТУВАТИСЯ МОВЛЕННЄВИМИ НАВИЧКАМИ.

Розглянемо окремо кожну з 3-х загальних задач, сформульованих у пункті „***Вміння користуватися мовленням***”.

Розширення сфери застосування мовленнєвих навичок.

Тут основна увага зосереджується на навчанні дитини нових можливостей використання окремих слів. Нижче ми поговоримо про перехід до словосполучень.

Якщо ваша дитина ще не вміє користуватися своїми розмовними навичками в жодному з випадків, описаних у контрольній таблиці 3.1. ***Уміння використовувати окремі слова***, вам слід вибрати для опрацювання одне завдання.

Перш за все, перевірте, чи користується ваша дитина навичками довербального періоду замість слів у випадках, коли ви хочете почути від неї саме слова. Контрольна таблиця 2.5 допоможе вам з'ясувати це. Якщо виявиться, що дитина взагалі не використовує комунікативних навичок - ані вербальних, ані довербальних, почніть вчити її не лише відповідного слова, але й жесту. Наприклад, якщо малюк не прощається ні словом, ні жестом, наголошуйте лише на слові „па-па”, спонукайте його махати ручкою. Можливою, малюкові буде легше засвоїти відповідний жест, ніж слово, але якщо він навчиться використовувати жест, то поступово неважко додати і слово, яке з часом витіснить його.

Як тільки дитина навчиться користуватися комунікативними навичками

довербального періоду з певною метою, на наступному етапі можна переходити до навчання користуватися відповідними словами.

1. Реагуйте на жести дитини та називайте їй відповідні слова.

Припустимо, ваше завдання - навчити дитину користуватися окремими словами, щоб просити те, що вона хоче. Якщо в такому випадку малеча показує пальчиком на предмет, який хоче дістати, дайте їй цей предмет, але при цьому назвіть його.

2. Давайте дитині можливість копіювати ваші слова. Після того, як ви вимовили слово, якого хочете навчити дитину, зробіть паузу та подивіться на неї, показуючи своїм виглядом, що ви чекаєте, щоб вона повторила за вами. Якщо дитина про щось вас попросить, можна почекати з виконанням прохання до тих пір, поки вона не повторить за вами потрібне слово (за умови, що вона це слово точно знає). Однак загалом намагайтеся уникати подібних ситуацій. Для вас повинен бути важливішим сам факт спілкування малюка з вами, а не спосіб спілкування. Намагайтеся не передавати дитині ваше розчарування, якщо вона не може відповісти. Краще демонструйте свою впевненість у тому, що вона зможе виразити свої бажання та думки.

3. Давайте дитині можливість самій вживати знайоме їй слово. Як тільки ви переконаєтесь, що малюк навчивсь вимовляти якесь конкретне слово, це слово можна більше не демонструвати. Якщо ж малюк замість слова скористається жестом, ви можете проігнорувати цей жест, ніби не зрозуміли, і подивитись на дитину питально. Якщо, отримавши можливість подумати, вона все-таки не скаже потрібне слово, можна злегка натякнути, що ви від неї очікуєте.

Коли насущні задачі міцно увійдуть у вашу свідомість, ви знайдете масу можливостей спонукати дитину скористатись в потрібний момент новим умінням. В класах Центра Маккуері педагоги вивішують на стіні списки задач кожної дитини. Можливо, і вам здасться корисним прикріпити подібну записку, скажімо на дверях холодильника чи покласти на столик для записок. Проста фраза типу "Джонні вміє просити потрібні йому речі" здатна дивним чином змінити навчальну обстановку в домі!

Як навчити дитину брати участь в розмові.

Якщо зразок мови вашого малюка продемонструє значний перекид чи в сторону уміння проявляти ініціативу в розмові, чи в сторону уміння підтримувати її, то однією із ваших задач повинне стати коректування такого становища. Ми надіємось, що в цьому вам допоможуть наступні замітки.

Якщо дитина рідко проявляє ініціативу в розмові

Переконайтесь, що у ваших бесідах з малюком буває достатньо перерв, які дають йому можливість самому зав'язати розмову. Якщо ваші домашні справи постійно супроводжуються невгамовними розмовами (цілком можливо, досить приємними), у дитини навряд чи часто буде з'являтися потреба проявити ініціативу.

Припустимо, ви опинитесь в якийсь новій для малюка ситуації чи серед нових

іграшок. Спробуйте очікувально подивитись на нього і почекати, щоб він першим зробив яке-небудь зауваження.

Можна допомогти дитині вступити в розмову з іншими людьми. Для цього добре дати їй до них доручення - щось взяти, показати і т.п. Можливо, спочатку вам - прийдеться їй весь час підказувати, однак, по можливості, старайтесь залишатись в тіні. Будь-якій людині досить дати доручення, щоб вона відчула, що її ініціатива привітна.

Старшій дитині, якій проявити ініціативу вважає сором'язливістю, можуть бути корисні ігри з ляльками, які одягаються на руку (чи маріонетками) і рольові ігри. „Маска” створює надійний захисний бар'єр між сором'язливою дитиною та людиною, з якою вона хотіла б заговорити. Дитина в такому випадку може уявити собі, що говорить не вона, а, наприклад, Міккі Маус.

Якщо дитина рідко підтримує розмову

Зазвичай так ведуть себе активні, живі діти, які можуть увірватися до присутніх в домі людей, повідомити їм щось і втекти, не дочекавшись відповіді. Якщо ваша дитина веде себе саме так, вам потрібно почати з її інтересів, і, граючи з нею в її ігри, поступово привчати до ігор, які потребують додержування черговості, при чому в цих іграх ваша черга і ваші слова повинні бути нероздільними одне від одного. Крім цього, можна спробувати змінити розпорядок дня так, щоб час, коли вона веде себе найбільш спокійно, залишити для мовних занять. Однак, тут потрібно слідкувати, щоб у малюка не склалось враження, що лише в ці години він повинен слухати те, що йому говорять інші.

Є діти, які користуються розмовними навичками тільки для того, щоб попросити іграшку чи їжу і відповідають лише на питання: „Що тобі хочеться?”. Таким дітям необхідні заняття, направлені на розширення діапазону їх інтересів та ігрових навичок. Тоді вони зрозуміють, що бесіда і взагалі взаємодія з оточуючими можуть в результаті дати не тільки бажану річ чи ласощі, але і інші, не менш приємні відчуття. Тут знову-таки важливо відштовхнутись від того, що малюка цікавить в даний момент. Якщо його улюблене заняття - їжа, спробуйте втягнути його в гру, яка потребує додержування черговості за обіднім столом. Дозвольте йому брати участь в приготуванні їжі, пограйте в уявне застілля, наприклад, лялькове чаювання. Коли він побачить, що можна отримувати задоволення не тільки від їжі, але і від спілкування з вами, у вас з'явиться багато тем для розмов. Чим більше дитина бажатиме вашої участі в його заняттях, тим більше він буде слухати і відповідати вам.

Як допомогти дитині навчитись користуватися розмовними навичками повною мірою.

Коли малюк навчиться складати фрази з двох слів, можна розпочати допомагати йому застосовувати ці нові вміння для задоволення всіх тих потреб, які раніше він намагався задовольняти за допомогою окремих слів.

Якщо до цих пір, щоб, наприклад, попросити сік, він використовував одне слово („сік”), то тепер йому потрібно вчитися в такій ситуації вживати два слова: „Хочу соку”. Якщо він користується одним словом („ні”), щоб відмовитись від того, що він не хоче, то тепер він може навчитись говорити: „Ні купатись”. Прощаючись, дитина може навчитись говорити не просто „До побачення”, а „До побачення,

тату". Коли йому буде потрібно попросити про якусь послугу, він вже може сказати, наприклад, не „двері”, а „Відкрий двері”.

Навчати цьому малюка слід практично так, як ви вчили його користуватися одиночними словами. Нагадаємо основні правила:

1. Приймайте вимовлене дитиною окреме слово, і у відповідь демонструйте фразу.
2. Надайте їй можливість повторити фразу за вами.
3. Давайте їй шанс вживати вивчену фразу самостійно.

Те саме треба брати до уваги, навчаючи малюка вживати фрази із трьох слів замість фраз із двох слів.

ВИВЧЕННЯ СЛІВ І ФРАЗ

На заняттях розмовної мови, так як і на інших заняттях, ваша роль - допомагати малюку, але допомагати стільки, скільки потрібно - не більше.

В цьому розділі ми запропонуємо вам прийоми, які допоможуть дитині освоїти нові слова і фрази. Інтенсивність допомоги ми тут умовно будемо визначати „рівнем”. Третій рівень передбачає максимальну допомогу, перший - мінімальну. Загальне правило таке: прийоми першого рівня слід використовувати в тих випадках, коли малюк вже продемонстрував вам, що він може вимовити відпрацьоване слово і фразу, а прийоми другого і третього рівнів - коли слово чи фраза для нього ще зовсім нові.

Рівень1

1.Задавайте питання

Питання повинні формулюватися так, щоб з них було зрозуміло, що людина, яка їх задає чекає на відповідь, однак заздалегідь не говорить, якою вона повинна бути. Намагайтесь уникати питань, які потребують відповідь „так” чи „ні”. Найкраще всього, якщо ваші питання починатимуться з питального слова, наприклад:

„Що це?”
”Що ти робиш?”
„Що сталося?”
„Де...?”

Не забувайте варіювати питання. Ми зустрічали дітей, які думали, що розмова припускає тільки відповіді на питання: „Що це?”

2.Вводьте в розмову незакінчені речення.

Недоговорюючи останнє слово фрази, ви даєте дитині можливість зрозуміти, що щось від неї очікуєте. Ось декілька прикладів:

„Це...(м'яч)”
„У тебе...(лялька)”

„Машина їде(вверх)”.

„У мене маленька машинка, а у тебе...(велика машинка)”.

„Де лялька?...Вона (в ванні)”.

3. Використовуйте поширені розповідні речення.

Такі речення, з однієї сторони, можуть включати в себе слово чи фразу, що є об'єктом роботи, з іншої сторони, ці слова і фрази оточені іншими словами, так що демонструються не на стільки прямо, щоб малюк міг скопіювати їх. Наприклад:

„Машина піднімається ввєрх по пагорбу”. (Задача: „ввєрх”.)

„Лялька хоче соку”. (Задача: „ще”.)

„Я бачу червоний м'яч геть там”. (Задача: „червоний м'яч”.)

„Ведмедик їсть пиріг, і Зайчик їсть пиріг”. (Задача: діюча особа + дія + об'єкт.)

Рівень 2

4. Ворушачи губами, промовляйте слово про себе, або вимовляйте перший звук цього слова.

Ці прийоми добре спрацьовують в тих випадках, коли дитина намагається згадати слово чи фразу і дивиться на вас, шукаючи допомогу. Якщо малюк не відповідає на ваше запитання чи не закінчує незакінчене речення, то ви можете вказаним чином спробувати йому допомогти. Якщо він відреагує на таку підказку, задайте ваше перше питання і дайте йому шанс вжити потрібне слово чи фразу без вашої допомоги. Наприклад:

„Що це в мене?...”(ворушачи губами :“цуценя.”)

„Дивись, ось...” (ворушачи губами: „квітка.”)

„Це маленька ммм” (Задача: “мишка”.)

„Що робить лялька?...Лялька...”(Задача: „лялька сидить”.)

Рівень 3

5. Демонструйте слово чи фразу

Просто вимовляйте слово чи фразу так, щоб малюк міг їх скопіювати. Якщо він скопіює правильно, попрацюйте з питаннями і незакінченими реченнями так, щоб він зміг спробувати вимовити потрібне слово чи фразу самостійно. Потрібно мати на увазі, що деяким дітям потрібен час, щоб „переварити” почуте раніше, ніж скопіювати. Тому спочатку обов'язково почекайте, і лише потім повторіть демонстрацію. Якщо ваша дитина тільки починає говорити, то не дивуйтеся, якщо ваша демонстрація буде зустрінена мовчанням чи звуками, які не мають нічого спільного з тим, до чого ви прагнете. Частіше перемижуйте ваші покази іграми, які так чи інакше повинні бути пов'язані з цими задачами. Це допоможе підтримати інтерес малюка і викликати у нього бажання вимовити потрібне слово.

6. Допоможіть трохи фізично

В попередній главі ми розповідали про те, як можна пальцями надати роту дитини форму, необхідну для вимови того чи іншого звука. Те ж саме можна зробити працюючи над словами, але при умові, що малюк допускає такого роду

допомогу. Якщо він не любить, коли до нього торкаються в подібних ситуаціях, він не буде вимовляти те слово, яке ви очікуєте.

7. Учть слово разом з означеним жестом

Цей прийом зручний в тих випадках, коли ви займаєтесь з малюком, який тільки починає користуватись словами. Він може послужити своєрідним містком між дослівною і словесною стадіями спілкування. Подумайте, яка дія прямо асоціюється з словом, яке вивчається. Наприклад, можна зобразити слово „чашка“, якщо піднести до губ справжню або уявну чашку. Спочатку, коли ваша дитина, пішовши з вами на контакт, уживе тільки дію (без слова), вам слід достатньо гаряче відгукнутись на нього. Коли цю дію вже можна буде рахувати засвоєною, реагуйте на неї тільки в тому, випадку, коли вона супроводжується звуками, для початку - будь-якими. Потім постарайтесь переконати малюка, що його звуки повинні бути схожі на ваші, і поступово він буде все ближче підходити до нового для нього слова.

На всіх рівнях

Коли дитина розмовляє з вами, постарайтесь підбадьорити її і захопити розмовою природно, за допомогою засобів, закладених в самому змісті розмови. Вона повинна знати, що ви її зрозуміли і вам цікаве те, що вона говорить. Малюку потрібно зрозуміти, що те, що він скаже, принесе йому дещо позитивне- в матеріальному і емоційному значенні. Такого роду заохочення можна використовувати і для розвитку розмовних навичок. В останньому випадку дитині слід ненав'язливо показати трохи більш визначений спосіб чи трохи більш складний спосіб, за допомогою якого вона може виразити свою думку. Приклад:

Елісон: Киця

Тато: Так, це біла киця!

Елісон: М'яу.

Тато: "М'яу," каже киця. М'яу.

Елісон: Киця!

Тато: Хороша киця. Що вона робить?

Елісон: Молоко.

Тато: Киця хоче молока, правда?

Елісон: Хочє молока.

Тато: Чудово, давай дістанемо киці молока.

ДЕКІЛЬКА ПРИКЛАДІВ

А тепер розглянемо декілька конкретних прикладів мовних занять. Ці приклади ми взяли з історії розвитку трьох дітей, які по розвитку мови знаходяться зовсім на різних рівнях. Белінда тільки починає використовувати в спілкуванні слова. Девід вчиться складати фрази із двох слів. Карлі робить успіхи в освоєнні фраз із трьох слів і вчиться вживати в розмові правильні граматичні форми. Всіх цих діток навчають ширше користуватися мовою і виражати більше думок і розумінь.

Белінда

Батьки Белінди звернули увагу на її мову і виявили, що крім слів "мама" і „тато“,

вона вміє користуватись словом „ні” і ще вісьмома іменниками. Батьки вирішили навчити її ще трьома іменникам: „сік”, „машина”, „музика”, (дівчинка любить слухати касетний магнітофон) і одному слову, яке означає дію - „стрибати”.

Із перевірених листів, які оцінюють вміння користуватися мовою, вони зрозуміли, що Белінда, бажаючи попросити щось, все ще використовує слово “це”. Тому до своїх задач вони додали ще одну: навчити дитину користуватися вже знайомими словами для того, щоб вона могла попросити потрібні їй речі. Ось декілька фрагментів уроків з Беліндою.

Задача: „Сік”.

Обстановка: Полуденок.

Досягнення на даний момент: Белінда на декількох попередніх заняттях копіювала це слово.

Мама: Час пити сік. Що тобі хочеться?

Белінда: Це (показує на холодильник).

Мама: А що у нас в холодильнику?

Белінда: Мольозино (морозиво).

Мама: (сміючись) Так, там є морозиво... (вказує на пакетик соку)

Белінда: (нічого не говорить)

Мама: Подивись, це сік. Хочеш?

Белінда: Це.

Мама: Так, тобі хочеться соку. Поглянь на мене!

(встановлює зоровий контакт)

Белінда: Тік.

Мама: Тримай свій сік.

Смачний ананасовий сік!

В наведеному прикладі можна побачити, як одночасно відпрацьовується слово („сік”) і спосіб, який дозволяє з його допомогою звернутися до оточуючих з проханням. Зазначимо, що мама Белінди дає можливість дочці досягнути поставленої цілі, не звертаючись за прямою допомогою (перш, ніж продемонструвати слово, вона, користуючись ситуацією, задає питання і вимовляє незакінчені фрази). Із досвіду попередніх занять вона знає, що Белінда в змозі вимовити це слово. На наступному уроці мама вперше приступає до нової задачі - слова „стрибати”.

Задача: „Стрибати”.

Обстановка: Ігрова кімната. Кругом багато ляльок і м'яких іграшок.

Досягнення на даний момент: Це нова для Белінди задача.

Мама: Поглянь, що ведмедик може робити. Стриб. Стриб. Стриб.

(ведмедик стрибає по килиму)

Белінда: Ведмедик.

Мама: Молодець, ведмедик! Поглянь, як він стрибає.

Белінда: (не відповідає).

Мама: Ану ж, а в тебе буде ведмедик стрибати?

Белінда: (піднімає і опускає ведмедика)

Мама: О, Ведмедик, як ти добре стрибаєш! Стриб. Стриб.

(пауза, мама чекає реакції)

Белінда: (відкидає ведмедика в сторону)

Лялька.

Мама: (В захваті від того, що Белінда, звернувшись з проханням, скориставшись словом)

Тримай ляльку!

А лялька вміє стрибати?

Белінда: (показує, як лялька стрибає)

Стиб стиб стиб.

Мама: Але й розумничка!

І стриб!

Тут мама Белінди демонструє слово з самого початку. Вона слідує за тим, щоб Белінда активно брала участь у грі і слідувала за нею. Коли Белінда зможе краще відтворити вимовлене мамою слово „стрибає“, мама надасть їй можливість більш самостійно підійти до нього - так, як при відпрацюванні слова „сік“.

Девід

Тестування Девіда показало, що він засвоїв приблизно 50 окремих слів, які відображають широкий спектр понять. Девід в своїй мові використовував одно-двослівне речення „ні купатись“.

Його батьки вирішили вчити його, в першу чергу, говорити „НЕ ХОЧУ“, щоб він міг відмовлятися від різних небажаних предметів і послуг і, по-друге, користуватись фразами, які містять дію і об'єкт. Оскільки він любить гратись з машинками, вантажівками і поїздами, вони для початку зупинились на фразі „везу машину“ для того, щоб пізніше перейти до інших фраз типу „везу + ...“. Нижче ми наводимо деякі фрагменти уроків з Девідом.

Задача: „Везу машину“.

Обстановка: Пісочниця.

Досягнення на даний момент: Це нова для Девіда задача.

Тато: Я буду дорогу.

Девід: Дорога.

Тато: Це буде хороша дорога.

А це моя машина.

Я везу машину.

Девід: Тррр, тррр, трррр.

Тато: Тррр - говорить машина.

Дивись, я везу машину.

Девід: Машина.

Тато: Так. А ти можеш повезти свою машину. Вези.

Вези машину.

Девід: Вези. Трррррррр.

Тато: Тррррррр. Везу машину.

Девід: Везу.

Тато: Поглянь на мене, Деві.

Везу машину.

Девід: Везу машину.

Тато: Везу машину ввєрх, на гору.



На цьому уроці тато Девіда багато разів демонструє фразу, тому що вона нова для Девіда. В наведеному нижче уривку (робота над конструкцією „Не + хочу“) батьки використовують менше прямих вказівок, оскільки хлопчик знайомий з цією конструкцією.

Задача: Відмова від предметів чи послуг за допомогою фрази: „Не хочу“.

Обстановка: Обідній час.

Досягнення на даний момент: На попередньому уроці Девід декілька разів зумів утворити фразу „Не хочу“.

Мама: Що ти хочеш, Девід? Сосиску?

Девід: Ммм. Сосиску!

Мама: Ти ж любиш сосиски, правда?

(звертається до інших членів сім'ї).

Тато: Хочеш горошок, Дейв?

Девід: Ні.

Тато: Розумію, не хочу.

Ти мені казав: не ...

Девід: Хочу.

Тато: Девіду не треба горошок. А тобі, Пол?

Мама: Це підливка. Хочеш підливки, Девід?

Девід: Ні. Соус.

Мама: Добре. Скажи мені „Не...“

Девід: Не хочу. Соус.

Мама: Ось тобі томатний соус!

Карлі

Карлі вміє користуватися досить великою кількістю окремих слів, фраз із двох слів і декількома фразами із трьох слів. Проаналізувавши перевірочний лист, її мама вирішила, що по-перше, Карлі не вистачає фраз із трьох слів, якими можна було б визначити місцезоположення, і по-друге, їй пора вчитися правильно вживати

особові займенники „він”, „вона” і „вони”.

Крім того, мама Карлі хоче, щоб дівчинка навчилась ділитись інформацією під час спільних ігор, використовуючи при цьому фрази із трьох слів, а головне - навчилась проявляти ініціативу в розмові, яка супроводжує гру. Ось фрагмент уроку, проведеного з Карлі.

Задача: Фрази із трьох слів, що вказують на місцеположення.
Займенники „він”, „вона” і „вони”.
Вміння проявити ініціативу в розмові.

Обстановка: Ляльковий будиночок і лялькова сім'я.

Досягнення на даний момент: Раніше Карлі вже вживала в своїй мові пару фраз із трьох слів, що означають місцеположення.

Мама: Ось ця лялька - тато. Він сидить тут.

Карлі: Ні, мама сидить.

Мама: Де? А де вона сидить?

Карлі: Тут.

Мама: Добре, вона сидить тут, а він сидить там.

(чекає, даючи Карлі можливість самій проявити ініціативу).

Мама: Я хочу малюка.

Карлі: Він ось там.

Мама: О, бачу, він в коробці. Куди ми його посадимо?

Карлі: Малюк втомився.

Мама: Поклади його в ліжечко. Ось туди.

Де він зараз?

Карлі: Ліжечко.

Мама: Він в ...

Карлі: Він в ліжечку.

Мама: Спи солодко, малюк.

спи в ліжечку.

(знову робить паузу і чекає)

Карлі: Малюк плаче.

Мама: Він хоче до мами.

Де мама?

Карлі: Мама ось там.

Мама: Де?

Карлі: Вона на стільці.

Мама: Ось вона!

Скажи малюку, де мама.

Карлі: Мама на стільці, малюк.

Мама: Вона на стільці.

Ну, як малюк?

Карлі: Добре.

Мама: Йому зараз добре.

От і славно.

Мамі Карлі вдалось на одному занятті відпрацювати всі задачі. Вона дуже ясно усвідомлювала, чому Карлі потрібно навчитися, тому і могла слідувати за дівчинкою, і використовувати нові повороти в грі для того, щоб виділити ті типи фраз і граматичних особливостей, що входять до складу даного уроку. Для того, щоб допомогти Карлі скласти нові фрази, що визначають місцеположення, освоїти особові займенники, мама використала комбінований підхід, включаючи в розмову і питання, і незакінчені фрази, і демонстрацію. Не менш важливе і те, що вона час від часу робила паузи і чекала, щоб дати шанс Карлі проявити ініціативу.

ПРОСУВАННЯ ВПЕРЕД

По мірі того, як малюк освоює нові слова, фрази, граматичні особливості, вчиться користуватися належним чином своїми навичками, всі його досягнення слід фіксувати в перевірочних листах. Перш ніж вирішити, що та чи інша ціль досягнута, знайдіть можливість переконатись, що дитина навчилась не тільки повторювати за вами, але й може використовувати набуту навичку цілком самостійно. Роблячи наступний запис в перевірочному листі, ставте дату, це допоможе вам слідувати за ходом розвитку мови вашого малюка. Коли одну задачу ви вважатимете вирішеною, переходьте до наступної. Вибрати її вам допоможуть заповнені на даний момент перевірочні листи.

Щоб краще уявити собі досягнення малюка і його нові перспективи, ми рекомендуємо вам кожні 2-3 місяці брати „свіжий” зразок його мови. Коли його мова буде поставлена, він, цілком імовірно, почне вловлювати нові слова і фрази, а також способи їх вживання без вашого безпосереднього керівництва. Регулярні „відбори” зразків мови допоможуть вам перевірити, чи продовжує малюк вживати ті навички, якими він опанував декілька тижнів чи місяців тому.

Можливо, вам здасться зручним кожен раз після фіксації наступної перевірки мови починати заповнювати свіжі перевірочні листи. Ви будете почувати себе вільніше, якщо перед тим як вперше приступити до заповнення перевірочних листів, зробите їх копії у досить великій кількості.

ПІДВЕДЕМО ПІДСУМКИ

Зведемо воєдино і ще раз перерахуємо основні правила роботи з дитиною, яка починає говорити.

- Оцінюйте розвиток мови малюка за допомогою зразків його мови в перевірочних листах.
- Керуючись перевірочними листами, вибирайте задачі, які можна поставити перед дитиною з врахуванням його потреб та інтересів. Вирішення цих задач повинне сприяти розширенню застосування мовних навичок в спілкуванні, збільшенню числа висловлювань, які малюк може зробити, і (якщо він готовий) збільшенню числа граматичних форм, які він може вживати.
- Займайтесь з дитиною в звичайних умовах і на спеціально підготовлених уроках.
- В бесідах з малюком дотримуйтесь черговості і терпляче чекайте відповіді.
- Допомагайте рівно стільки, стільки йому необхідно, і не більше того.

- Коли малюк звертається до вас, відповідайте йому словами, намагаючись розвивати розмову, і своїми репліками покажіть, як би він міг ще краще і точніше вжити свої навички.

- Відмічайте в перевірочних листах всі досягнення дитини, щоб можна було слідкувати за прогресом і вибирати нові задачі по мірі вирішення старих.

- Якщо ваша дитина має труднощі з вимовою, або, якщо, використовуючи описані тут методи, ви не помічаєте прогресу, зверніться до спеціаліста.

- Допоможіть дитині навчитися радіти вашому спілкуванню. Тут краще всього показати, як ви цьому радієте! Якщо ви будете добре уявляти собі до чого прагнете, якщо ви будете вловлювати навіть самі маленькі зрушення, то ваше спілкування з дитиною буде радувати вас все більше і більше.

Контрольна таблиця 3.1. Рівень опанування мовою: окремі слова.

Примітка: за кожну пропозицію в реченні-прикладі поставте дві галочки. Одну галочку в першу колонку навпроти опису, який найбільш підходить для вас, в іншу під словами „зав'язав розмову“, якщо малюк проявив ініціативу, чи під словами „підтримав розмову“ - в іншому випадку.

	<i>Поставте галочку за кожне слово у відповідній ситуації</i>	<i>Зав'язав розмову</i>	<i>Підтримав розмову</i>
<i>Привітання і прощання</i> Чи використовує ваш малюк слова для того, аби привітатися або попрощатися з людьми чи іграшками?			
<i>Прохання дати той чи інший предмет</i> Чи використовує ваш малюк слова для того, аби попросити річ, яку він хоче? Наприклад, чи говорить він „яблуко“, показуючи на вазу з фруктами?			
<i>Прохання про послугу</i> Чи використовує ваш малюк слова для того, аби попросити вас, щоб ви допомогли йому щось зробити? Наприклад, тягне він вас за сукню, прохаючи взяти на руки?			
<i>Прохання щось пояснити</i> Чи використовує ваш малюк слова, прохаючи щось розповісти? Наприклад, беручи в руки незнайомий предмет, намагається дізнатися що це таке, вживаючи слово „це“?			

Контрольна таблиця 3.1. Рівень опанування мовою: окремі слова.

	Поставте галочку за кожне слово у відповідній ситуації	Зав'язав розмову	Підтримує розмову
<p><i>Відмова від запропонованих предметів</i> Чи використовує ваш малюк слова для того, аби показати вам, що він не хоче брати до рук запропоновану річ? Наприклад, чи вживає він слово „ні“, коли ви пропонуєте йому попиту в той момент, коли він не хоче?</p>			
<p><i>Відмова від запропонованих послуг</i> Чи використовує ваш малюк слова, намагаючись вам дати зрозуміти, що не хоче того, що ви робите для нього? Наприклад, чи говорить він „ні“, вириваючись від вас, коли ви намагаєтесь повести його завести в туалет?</p>			
<p><i>Незгода зі словами оточуючих</i> Чи використовує ваш малюк слова, намагаючись пояснити, що він не погоджується зі словами оточення? Наприклад, чи вживає він слово „дім“, коли ви пропонуєте йому йти в магазин за покупками? Чи виправляє він вас, коли показуєте на зображення мишки і говорите, що це котик?</p>			
<p><i>Пропозиція того чи іншого предмету комусь</i> Чи використовує ваш малюк слова, пропонуючи комусь будь-що? Наприклад, даючи товаришеві печиво, чи говорить він „тобі“?</p>			
<p><i>Послуги для інших</i> Чи використовує ваш малюк слова як частину того, що він робить для когось? Наприклад, чи приносить малюк для вас рушник, коли ви купаете іншого малюка, і каже слово „малюк“?</p>			

Контрольна таблиця 3.1. Рівень опанування мовою: окремі слова.

	<i>Поставте галочку за кожне слово у відповідній ситуації</i>	<i>Зав'язав розмову</i>	<i>Підтримав розмову</i>
<i>Повідомляє про подію</i> Чи використовує ваш малюк слова, намагаючись повідомити нову інформацію? Наприклад, чи говорить ваш малюк „Тато“, коли чує, що підїхала машина?			
<i>Власна творчість</i> Чи використовує ваш малюк розмову під час гри? Наприклад, чи наспівує свої улюблені пісеньки під час гри, приговорюючи при цьому „ба-ба-ба“? Чи уявляє він, ніби один предмет є зовсім іншим?			
<i>Практика</i> Чи практикує ваш малюк розмову із самим собою під час гри?			

Контрольна таблиця 3.2. Опанування мовою: словосполучення.

Примітка: за кожне речення в мовленнєвому зразку поставте дві галочки. У першій колонці поставте одну галочку навпроти опису, який вам найбільше підходить, а іншу під словами „зав'язав розмову” чи „підтримав розмову”.

	<i>Поставте галочку за кожне речення у відповідній ситуації</i>	<i>Зав'язав розмову</i>	<i>Підтримає розмову</i>
<i>Привітання і прощання</i> Чи використовує ваш малюк фрази для того, аби привітатися або попрощатися з людьми чи іграшками?			
<i>Прохання дати той чи інший предмет</i> Чи використовує ваш малюк фрази для того, аби попросити річ, яку він хоче? Наприклад, чи говорить він „Хочу яблуко”, показуючи на вазу з фруктами?			
<i>Прохання про послугу</i> Чи використовує ваш малюк фрази для того, аби попросити вас, щоб ви допомогли йому щось зробити? Наприклад, тягне він вас за сукню, говорячи „На руки”?			
<i>Прохання щось пояснити</i> Чи використовує ваш малюк фрази, прохаючи щось розповісти? Наприклад, беручи в руки незнайомий предмет, намагається дізнатись, що це таке, вживаючи фразу „Що це таке”?			
<i>Відмова від запропонованих предметів</i> Чи використовує ваш малюк фрази для того, аби показати вам, що він не хоче брати до рук запропоновану річ? Наприклад, чи вживає він фразу „Не хочу молока”, коли ви пропонуєте йому попити?			
<i>Відмова від запропонованих послуг</i> Чи використовує ваш малюк фрази, намагаючись дати вам зрозуміти, що не хоче того, що ви робите для нього? Наприклад, чи говорить він „Не хочу в туалет”, вириваючись від вас, коли ви намагаєтесь повести його в туалет?			

Контрольна таблиця 3.2. Опанування мовою: словосполучення.

	<i>Поставте галочку за кожне речення у відповідній ситуації</i>	<i>Зав'язав розмову</i>	<i>Підтримав розмову</i>
<p><i>Незгода зі словами оточуючих</i> Чи використовує ваш малюк фрази, намагаючись пояснити, що він не погоджується зі словами оточення? Наприклад, чи вживає він слова „Бути вдома“, коли ви пропонуєте йому йти в магазин за покупками? Чи виправляє він вас, коли показуєте зображення мишки і говорите, що це котик, вживаючи фразу „Не мишка, а котик“?</p>			
<p><i>Пропозиція того чи іншого предмета комусь</i> Чи використовує ваш малюк фрази, пропонуючи комусь будь-що? Наприклад, даючи товаришу печиво, чи каже він „З'їж це“?</p>			
<p><i>Послуги для інших</i> Чи використовує ваш малюк фрази як частину того, що він робить для когось? Наприклад, чи приносить малюк для вас рушник, коли ви купуєте іншого малюка, і каже фразу „Витри малюка“?</p>			
<p><i>Повідомляє про подію</i> Чи використовує ваш малюк фрази, намагаючись повідомити нову інформацію? Наприклад, чи говорить ваш малюк „Подивись машина“, коли чує, що під'їхав автомобіль?</p>			
<p><i>Нова інформація</i> Чи вживає ваш малюк фрази, намагаючись повідомити Вам нову інформацію? Наприклад, повідомляє вам про те, що трапилося сьогодні в дитячому садочку, чи йдучи до дверей каже: „Прийшов тато“</p>			
<p><i>Власна творчість</i> Чи використовує ваш малюк розмову під час гри? Наприклад, знайшовши палицю, він каже: „Подивись, човен“? Або, вилазить вам на спину і каже: „Ти будеш слонем“.</p>		Так/Hi	Так/Hi
<p><i>Практика</i> Чи практикує ваш малюк розмову із самим собою під час гри, використовуючи фрази?</p>		Так/Hi	Так/Hi

Контрольна таблиця 3.3. Уміння виражати думки: окремі слова.

	Орієнтир - необхідний мінімум слів	Кількість слів, що використо- вуються	Список слів, що використо- вуються
<p><i>Іменники</i> Чи використовує ваш малюк слова для називання людей чи предметів? Наприклад: „вікно”, „яблуко”, „птах”?</p>	30		
<p><i>Слова, що виражають дію (дієслова)</i> Чи використовує ваш малюк слова, які описують дію? Наприклад: <i>сидіти, мити, пити, йти</i>. (Діти часто використовують прислівники „вверх”, „вниз” для позначення дій. Намагайтесь аналізувати не формальне значення слова, а поняття, яке намагається виразити малюк.)</p>	17		
<p><i>Слова заперечення</i> Чи використовує ваш малюк поодинокі слова для того, аби: - відмовитися від якихось речей; тобто чи вживає він „ні”? - вказати на зникнення будь-чого чи будь-кого, наприклад „пішов”, „немає”? - вказати на припинення будь-якої дії, наприклад: „все”, „стоп”?</p>	3 (по одному кожного типу)		
<p><i>Слова, які позначають розташування</i> Чи використовує ваш малюк окремі слова для того, аби описати, де щось розташоване чи щось відбувається? Наприклад: „у”, „там”, „внизу”. (Такі слова, як „ліжко”, „крісло”, „ванна”, що формально є іменниками, часто використовуються дітьми для того аби вказати на розташування будь-чого. Якщо малюк використав ці слова саме в такому контексті, то їх потрібно зачислити до цієї категорії.)</p>	6		
<p><i>Слова, що виражають прохання зробити щось ще раз</i> Чи використовує малюк окремі слова „ще”, „знову”. (Ці слова, особливо „ще”, нерідко з’являються у мові дитини у дуже ранньому віці. Якщо ви не знаєте яке слово вам вибрати для розуміння, то ми рекомендуємо вам вибрати „ще”, поки у словниковому запасі не з’явиться ще 20-30 інших слів. Чому? Тому, що це слово часто замінює багато інших слів.)</p>	2		

**Контрольна таблиця 3.4. Уміння виражати думки:
словосполучення з двох слів.**

	Орієнтир - необхідний мінімум фраз	Кількість фраз, що використо- вуються	Список фраз, що використо- вуються
<p><i>Фрази зі структурою: суб'єкт + дія. Чи використовує малюк фрази з двох слів, які включають у себе діючу особу і дію в вказаному у прикладі порядку? Наприклад: „Мама сидить”, „Машина їде”, „Ляля спить”, „Киця стрибає”. (Фрази, які ви заносите в цю графу, повинні включати в себе різні ключові слова, що означають дію).</i></p>	15		
<p><i>Фрази, що мають структуру: дія + об'єкт. Чи користується ваш малюк фразами з двох слів, які включають в себе дію і об'єкт у вказаному в заголовку порядку? Наприклад: „Посади лялю”, „Везу машину”, „Їм хліб”, „Мию ноги”. (У цій графі необхідно записувати фрази з різними дієсловами, хоча це можуть також бути фрази з попередньої категорії діюча особа +дія.)</i></p>	15		
<p><i>Фрази заперечення</i> Чи використовує ваш малюк двослівні фрази, які включають слова-заперечення? Запишіть усі фрази відповідно до їх типу: Відмова: „Ні молоко”, „Ні купатися” Зникнення: „Тато поїхав”, „Їсти немає”. Припинення дії: Наприклад: „Киця не стрибає”.</p>	3 (одне кожного типу)		
<p><i>Фрази, що вказують на розташування</i> Чи користується ваш малюк фразами з двох слів, що вказують на місце, де щось знаходиться чи відбувається. Наприклад: „Кітти, на ручки”, „У коробці”, „Лізти вгору” (Майте на увазі, що деякі іменники можуть використовуватися для показання місцеперебування. Наприклад: „Сидіти крісло”, „Спати ліжечко”, „Птах дерево”. Подібні приклади необхідно записувати, оскільки малюк мав на увазі місцеперебування. Фрази, які ви заносите в цю графу, повинні включати в себе різні ключові слова.</p>	10		

**Контрольна таблиця 3.4. Уміння виражати думки:
словосполучення з двох слів.**

	<i>Орієнтир - необхідний мінімум фраз</i>	<i>Кількість фраз, що використо- вуються</i>	<i>Список фраз, що використо- вуються</i>
<p><i>Фрази із вказівними словами</i> Чи використовує ваш малюк фрази, в яких присутні вказівні слова „цей”, „той”? Наприклад: „Цей бутерброд”, „Та книга”. (Не потрібно записувати більше двох фраз, що містять у собі одне й те ж подібне слово.)</p>	4		
<p><i>Означальні фрази</i> Чи використовує ваш малюк фрази, які описують предмети або дії? Наприклад: „Білий м'яч”, „Гаряча ванна”, „Швидко біжить”, „Високо стрибає”. (Записувати потрібно тільки фрази, які містять різні означальні слова.)</p>	5		
<p><i>Фрази, які вказують на належність</i> Чи використовує малюк фрази, які вказують на приналежність чогось комусь? (Зауважимо, що граматичні особливості, такі, як відповідне закінчення іменника чи прикметника, можуть бути присутніми, а можуть і не бути. Найголовніше - це зміст, який дитина вкладає у своє висловлювання.) Наприклад: „Тато машина” - (зміст „татів автомобіль”), „Велосипед С'юзі”, „мій ведмедик”, „Це моє”. (Усі фрази, записані у цю графу, повинні містити в собі різні ключові слова.)</p>	4		

**Контрольна таблиця 3.5. Уміння виражати думки:
словосполучення з трьох чи більше слів**

	<i>Орієнтир - необхідний мінімум фраз</i>	<i>Кількість фраз, що використо- вуються</i>	<i>Список фраз, що використо- вуються</i>
<p><i>Фрази, що мають структуру: суб'єкт + дія + об'єкт</i></p> <p>Чи використовує малюк фрази, що складаються з трьох слів, де хтось комусь щось робить?</p> <p>Наприклад: „Мама їсть хліб”, „Тедді їсть банан”, „Я бачу небо”, „Хлопчик гладить собаку”. (Дієслова, що виражають емоції, також можуть фігурувати в таких фразах. Наприклад: „Я люблю кекс”). (Вам необхідно записувати в цю графу ті фрази, які містять різні дієслова.)</p>	9		
<p><i>Фрази, що вказують на місцеперебування</i></p> <p>Чи використовує малюк фрази, що складаються з трьох слів і вказують на те, де перебуває предмет чи щось відбувається?</p> <p>Наприклад: „Томмі у ванній кімнаті”, „Їде під мостом”, „Я лізу вгору”, „Граємося у дворі”. (Вам потрібно записувати в цю графу тільки ті фрази, які містять різні ключові слова.)</p>	6		
<p><i>Фрази, що виражають прохання повторити щось ще раз</i></p> <p>Чи використовує ваш малюк фрази з трьох слів, що включають у себе такі слова, як „ще”, „інший”, „знову”?</p> <p>Наприклад: „Хочу ще соку”, „Катай мене знову”, „Візьми інше печиво”. (Запишіть у цю колонку 3 фрази з різними ключовими словами.)</p>	6		
<p><i>Фрази-заперечення</i></p> <p>Чи використовує ваш малюк фрази з трьох слів, де є слова-заперечення? (Фрази, які вимовляє малюк, записуйте навпроти відповідних прикладів, які наводяться нижче.)</p> <p><i>Відмова</i> Наприклад: „Не хочу моркву”, „Не чищу зуби”. Відсутність або зникнення Наприклад: „Мій м'яч покотився”, „Цукерок більше немає”.</p> <p><i>Припинення будь-якої дії чи процесу.</i> Наприклад: „Поїв”, „Вже закінчив купатися”.</p>	6 (одне кожного типу)		

**Контрольна таблиця 3.5. Уміння виражати думки:
словосполучення з трьох чи більше слів.**

	<i>Орієнтир - необхідний мінімум фраз</i>	<i>Кількість фраз, що використо- вуються</i>	<i>Список фраз, що використо- вуються</i>
<p><i>Означальні фрази</i> Чи використовує малюк слова, що складаються з трьох слів, які описують предмети чи дії? Наприклад: „Тато біжить”, „Хочу велику ляльку”, „Розкажи смішну казку”, „Понюхай красиві квіточки”. (Усі фрази повинні включати різні означення.)</p>	6		
<p><i>Фрази, що вказують на належність</i> Чи використовує дитина фрази з трьох слів, які вказують на приналежність чогось комусь? (Зауважте, що граматичні особливості, такі, як відповідні закінчення іменника чи присвійного займенника, можуть бути присутні, а можуть і не бути. Найважливіше значення, яке вкладає дитина в речення.) Наприклад: „Помий мій велосипед”, „Це школа С'ю”, „Твій чай розлився”, „Лялька Кейт плаче”. (Усі фрази, які ви заносите в цю графу, повинні містити різні слова, що вказують на належність.)</p>	6		
<p><i>Вказівні фрази</i> Чи використовує ваша дитина фрази з трьох слів, у яких є слова „цей”, „той”, „це”, „те”? Наприклад: „Кинь це сюди”, „Хочу те печиво”, „Подивись на того коника”. (Не потрібно записувати в цю графу більше двох фраз, які містять одне і те ж вказівне слово.)</p>	6		
<p><i>Запитання, що починаються з запитального слова</i> Чи ставить вам дитина запитання, починаючи його з запитального слова „де”, „куди”, „що” або „чому”? Наприклад: „Куди пішла мама?”, „Коли прийде тато?”, „Хто стукає в двері?”, „Що ти робиш?” (Не потрібно записувати сюди більше двох запитань, що починаються з одного і того ж слова.)</p>	6		
<p><i>Запитання, які потребують відповіді так / ні</i> Чи використовує ваш малюк запитання, які потребують відповіді „так” або „ні”? Наприклад: „Обід уже готовий?”, „Ми йдемо зараз додому?”, „Можна мені трішки?”, „Це для мене?”</p>			

Контрольна таблиця 3.6. Граматичні особливості

Примітка: права колонка показує рівень розвитку мови, на якому можна спостерігати появу наступних граматичних категорій.

	Так	Ні	Віковий рівень
<p><i>Прийменники</i> Чи використовує ваш малюк прийменники для того, аби описати, де щось перебуває чи відбувається? Наприклад: у, на, під, поза.</p>			Пізній рівень вживання одного слова
<p><i>Множина</i> Чи використовує ваша дитина множину замість однини? Наприклад: ляльки, коти, велосипеди.</p>			Пізній рівень вживання одного слова
<p><i>Дієслова теперішнього часу в однині і множині</i> Чи правильно дитина вживає слова, що означають дії в теперішньому часі? Наприклад: сидить-сидять, біжить-біжать.</p>			Ранній рівень вживання двох слів
<p><i>Дієслова чоловічого і жіночого роду в однині і множині в минулому часі</i> Чи правильно дитина вживає слова, що означають дії в минулому часі? Наприклад: бігав - бігали, писав - писали.</p>			Ранній рівень вживання двох слів
<p><i>Займенники „я”, „ти”</i> Чи вживає дитина займенники „я”, „ти”?</p>			Пізній рівень вживання одного слова
<p><i>Займенники „він”, „вона”, „вони”</i> Чи вживає дитина займенники замість іменників?</p>			Ранній рівень вживання трьох слів
<p><i>Присвійні займенники</i> Чи вживає дитина присвійні займенники „мій”, „моя”, „моє” на речі, які належать їй?</p>			Ранній рівень вживання трьох слів
<p><i>Означення, що вказують колір предмета відповідно до роду іменника (чоловічий, жіночий, середній)?</i> Наприклад: червоний колір, червона шляпа.</p>			

Контрольна таблиця 3.6. Граматичні особливості

	Так	Ні	Віковий рівень
<p><i>Прийменники</i> Чи використовує дитина прийменник для того, аби описати, де що-небудь знаходиться? Наприклад: „в”, „на”, „під”, „з”.</p>			
<p><i>Дієслова з префіксами</i> <i>на-, по-, ви-</i> Наприклад: <u>налив, полив, вилив</u></p>			
<p><i>Іменники в різних відмінках</i> Чи вживає дитина слова, які означають предмети, у потрібному відмінку при складанні фраз у відповідь на запитання, при демонстрації дій за картинками? Наприклад: Тато читає <u>газету</u>. Мама шие <u>плаття доньці</u>. Бабуся ріже <u>хліб</u> <u>ножем</u>.</p>			
<p><i>Узгодження прикметника з іменником у роді, числі і відмінку</i> Чи орієнтується дитина у збігові запитального слова і слова, яке означає ознаку предмета? Наприклад: який? (-а), (-е) Наприклад: <u>солодкий, солодка, солодке</u>.</p>			
<p><i>Означення з суфіксами, що мають зменшувально-пестливе значення</i> (-еньк, -оньк) Наприклад: <u>голубенька (хустинка), солоденький (пиріг)</u>.</p>			
<p><i>Дієслівні форми доконаного і недоконаного виду</i> Чи правильно дитина вживає слова, що означають дії відповідно до запитання? Наприклад: <u>Що ти зробив?</u> <u>Вимив.</u> <u>Що ти робиш?</u> <u>Мию.</u></p>			
<p><i>Дієслова майбутнього часу</i> Чи вміє дитина визначати майбутній час дієслова, коли говорить про події, які повинні відбутися в майбутньому? Наприклад: <u>Ми збираємося купатися.</u></p>			
<p><i>Узгодження числівника з іменником</i> Чи правильно дитина узгоджує слова при обрахунку предметів? Наприклад: <u>один олівець, два олівці, шість олівців</u>.</p>			

Контрольна таблиця 3.6. Граматичні особливості

	Так	Ні	Віковий рівень
<p><i>Іменники у множині в родовому відмінку</i> Чи правильно вживає дитина іменники в узгодженні із значенням „багато“? Наприклад: багато мишей, багато столів, багато олівців.</p>			
<p><i>Прислівники</i> Чи використовує дитина прислівники, узгоджуючи їх зі словами, які означають предмети (іменники в різних відмінках)? Наприклад: „до“, „з“, „перед“, „з-за“. До мами. З мамою. Від мами.</p>			
<p><i>Іменники, що називають дітей тварин (однина і множина)</i> Чи правильно дитина вживає слова, які називають дітей тварин? Наприклад: Лисиця - лисеня - лисенята, курка - курча - курчата.</p>			
<p><i>Особові закінчення з різними префіксами</i> Чи вміє дитина змінювати слова, визначаючи дію відповідно до займенників. Наприклад: лежи - він лежить, я лежу, ти - лежиш</p>			
<p><i>Іменники в множині</i> Чи правильно дитина вживає винятки у творенні множини іменників? Наприклад: дитина - діти, людина - люди, крісло - крісла, дерево - дерева.</p>			
<p><i>Дієслова з різними префіксами</i> Чи вміє дитина змінювати слова, визначаючи дію відповідно до різних відтінків руху? Наприклад: виїхав - підїхав, відїхав - поїхав, зїхав - переїхав.</p>			
<p><i>Присвійні прикметники</i> Чи використовує дитина слова, які означають ознаку відносно конкретного об'єкта? Наприклад: вовче (лігво), лисячий (хвіст), мамине (плаття).</p>			

Контрольна таблиця 3.6. Граматичні особливості

	Так	Ні	Віковий рівень
<i>Присвійні займенники</i> Чи використовує дитина присвійні займенники „їхній”, „твій”, тим самим визначаючи приналежність?			
<i>Відносні прикметники</i> Чи використовує дитина слова, які означають ознаку предмету відносно а) продуктів харчування. Наприклад: яблучний пиріг, фруктовий кисіль; б) рослин. Наприклад: Кленовий лист; в) різних матеріалів. Наприклад: паперовий пакет, дерев'яний будинок.			

„Маленькі сходинки” - це програма ранньої педагогічної допомоги дітям із відхиленнями у розвитку. До комплекту входять вісім книг і додатково відеокасета із записом програми.

Книга 1: Вступ до програми

Ця вступна книга знайомить вас з історією написання „Маленьких сходинок” і пропонує способи користування програмою.

Книга 2: Програма вашої дитини

Книга пояснює, як правильно обирати індивідуальні цілі для конкретної дитини, і як допомогти їй досягти цих цілей в оточенні сім'ї.

Книга 3: Навички спілкування

У книзі ми зупинимось на формуванні мовних навичок як на довербальному, так і вербальному рівнях розвитку.

Книга 4: Навички загальної моторики

У книзі описуються навички, які потребують використання великих м'язів тіла. За допомогою цих м'язів дитина може сидіти, повзати, ходити, лазити, ловити м'яч і т.д. Книга підготовлена фізіотерапевтом, який має досвід роботи з маленькими дітьми з вадами розвитку.

Книга 5: Навички тонкої моторики

Навички тонкої моторики використовують дрібні м'язи рук та очей. Ці навички дуже різноманітні і коливаються від здатності дитини схопити палець мами до таких складних умінь, як малювання та різання. У цю книгу також увійшли навички вирішення проблем і розвиток таких понять, як колір, форма і розмір.

Книга 6: Сприйняття мовлення

Навички сприйняття мовлення означають розуміння мови інших. Вони означають здатність дитини уважно слухати, що кажуть інші, слідувати вказівкам, і, що найбільш важливо, самій використовувати мову.

Книга 7: Самообслуговування та соціальні навички

У цій книзі ми розглянемо навички, які допомагають дитині встановити зв'язок з іншими, гратися і самостійно їсти, користуватися туалетом, одягатися і приводити себе в порядок.

Книга 8: Перелік вмінь розвитку дитини

У книзі об'єднані в одне ціле всі окремі частини „Маленьких сходинок” і представлений перелік методів, що були використані для оцінки дитини. Крім того, вона допоможе вам правильно намітити цілі.